

*ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ
ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ
ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΘΗΚΗ*

JACOBS-MUMFORD

ΑΣΠΑ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
2022-2023

Ευχαριστώ τον κύριο Δημητρακόπουλο για την καθοδήγηση

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ερευνητική εργασία πραγματεύεται τις αναδιατάξεις του χώρου και την εμφάνιση νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης στο αστικό περιβάλλον την εποχή του 20^{ου} αιώνα που σχετίστηκε αφενός με την ιδεολογική κυριαρχία της μηχανής, τις έρευνες και αναζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν προς διάφορες κατευθύνσεις, την εφαρμογή των νέων ιδεών και αφετέρου με την απόρριψη του παλαιού συστήματος αξιών και συμβολισμών, καθώς κρίθηκε ανάξιο να συμβαδίσει με το «πνεύμα της εποχής».

Ακόμη, διερευνούνται οι συνθήκες που οδήγησαν στην ενσωμάτωση του κοινωνικού προβληματισμού στην αρχιτεκτονική και στην πολεοδομία με κρισιμότερες αυτές του προβλήματος στέγασης και των ανθυγιεινών συνθηκών διαβίωσης στις μητροπόλεις, έχοντας ως αναφορά το έργο της Jane Jacobs με επίκεντρο τη περίπτωση της Νέας Υόρκης.

Βάσει του Lewis Mumford, επιχειρείται η αναγκαία αλλά και αναπόφευκτη κριτική κατά των υπερβολών της λειτουργικής προσέγγισης που προώθησε ο μοντερνισμός ενώ επιδιώκε να βελτιώσει το ανθρώπινο περιβάλλον και να αποκαταστήσει την αμφιλεγόμενη αρχιτεκτονική εμπειρία του ανθρώπου με αυτό.

Ενώ ο αρχιτέκτονας βρίσκονταν σε μία διαδικασία εξοικείωσης με τις ραγδαίες μεταβολές και σε μια διάθεση πειραματισμού, αμέλησε μεταξύ άλλων, τον ανθρώπινο σκοπό και αμφισβήτησε την αρχιτεκτονική ως επιστήμη του ανθρώπινου χώρου. Η συνθήκη αυτή, έγινε αντιληπτή τόσο από την Jacobs, όσο και από τον Mumford. Μέσω της ανάλυσης και σύγκρισης των απόψεών τους ανακαλούνται οι λόγοι εξαιτίας των οποίων, το έργο του μοντέρνου παρέμεινε ημιτελές.

ABSTRACT

This research paper examines the redesign of the urban environment in the 20th century, which was a result of the ideological dominance of the machine leading to the emergence of new forms of social organization. Various researches and investigations were carried out, new ideas were applied and the old system of values and symbols was discarded, as it was considered unworthy of keeping up with the “spirit of the times”.

Additionally, the conditions that led to the integration of social concerns in architecture and urban planning are examined, with the most critical being the problem of housing and unhealthy living conditions in metropolises, with references to Jane Jacobs' work, focusing on New York City as a case study.

By consulting some of Lewis Mumford's essays, a necessary but inevitable critique is attempted against the excesses of the functional approach promoted by modernism while seeking to improve the human environment and restore man's ambiguous architectural experience with it.

In an attempt to familiarize himself with rapid changes and to experiment, the architect neglected, among other things, the human purpose of architecture and questioned its role as a science of human environment. This condition was perceived by both Jacobs and Mumford. Modernism's incomplete visions are recalled through the analysis and comparison of their viewpoints.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	32	ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΚΑΙ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ
4	Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ	34	- Η ΚΗΠΟΥΠΟΛΗ ΤΟΥ ΕΒΕΝΕΖΕΡ ΧΟΒΑΡΝ
6	ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ	36	- Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ CIAM ΚΑΙ Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ZONING
7	- Η ΑΠΟΔΕΣΜΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ	38	- Η VILLE RADIEUSE ΤΟΥ LE CORBUSIER
8	Ο ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	40	- Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ BRASILIA
12	Η ΕΞΑΛΕΙΨΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΣΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ	44	- Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΝΝΑΒΟΥ ΣΤΙΣ ΗΠΑ
14	Η ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗ ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ ΚΑΙ Η ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΚΟΥΠΟΛΕΩΝ	45	- ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΩΝ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΩΝ ΤΕΤΡΑΓΩΝΩΝ
18	- ΝΟΜΟΘΕΣΙΕΣ ΠΕΡΙ ΣΤΕΓΑΣΗΣ	46	- Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΜΙΚΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ
19	- Η ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΝΥΧΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΤΕΓΑΣΗ	48	- Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ (ΥΨΗΛΗ) ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ
20	- ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΝΟΙΚΙΩΝ	50	- Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΙΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ
22	- ΟΙ ΔΥΣΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΟΧΕΣ ΤΗΣ ΝΥΧΑ	52	- Ο ΕΠΙΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ
23	- Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΣΤΙΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ	53	
26	- Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΤΕΓΑΣΗΣ... ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΟΜΙΑΣ	55	Η ΑΠΟΘΕΩΣΗ ΤΟΥ «ΚΕΝΟΥ»
28	ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΥΣ	58	JACOBS ΚΑΙ MUMFORD
30	Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ	58	- ΚΟΙΝΕΣ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ
		59	- ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ
		62	ΕΠΙΛΟΓΟΣ
		64	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η ανάδειξη της αμφίδρομης και ταυτόχρονης αλληλεπίδρασης της κοινωνίας με την αρχιτεκτονική, εφόσον αναγνωρίζεται ο καθοριστικός ρόλος της δεύτερης στη βελτίωση της ποιότητας ζωής, στη διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας και στην εξασφάλιση της κοινωνικής ευημερίας. Επιχειρείται μια κριτική απέναντι στην ανεπαρκή συνεισφορά του αρχιτεκτονικού κλάδου για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και στην αδυναμία του να παρέχει τις κατάλληλες λύσεις για την μετρίαση των αστικών παθογενειών μετουσιώνοντας τις θεωρίες και εφαρμογές του στις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές αλλά και στις ανάγκες που κατ' επέκταση αναδύονται.

Δεδομένου ότι στα κρίσιμα αστικά ζητήματα καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει η κατοίκηση, γίνεται αναφορά στη στεγαστική κρίση με σημείο αναφοράς τη μεσοπολεμική Νέα Υόρκη και καταλήγοντας, αποσαφηνίζονται οι λόγοι κατά τους οποίους καταγράφηκε η γενική κρίση του νεωτερισμού, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '50.

Η κατοίκηση είναι μια λειτουργία με κοινωνικό πρόσημο μέσω της οποίας εξωτερικεύονται οι κοινωνικοί θεσμοί, ενώ ταυτόχρονα κατευθύνει τη κοινωνική αλληλεπίδραση των κατοίκων και τις σχέσεις που αυτοί αναπτύσσουν και επηρεάζει άμεσα το ευρύτερο περιβάλλον. Η στέγαση αποτελεί θεμελιακό ανθρώπινο δικαίωμα, ωστόσο η πρόσβαση σε αυτή δεν θεωρείται αυτονόητη. Σε περιόδους κρίσης το ζήτημα της στέγασης συνιστά μεγάλη πρόκληση, καθώς οι κατασχές κατοικιών, οι εξώσεις των κατοίκων, οι αυξήσεις των ενοικίων, η φτώχεια και το μεγάλο ποσοστό των αστέγων και των κοινωνικά περιθωριοποιημένων, παρεμποδίζουν τη πρόσβαση αμέτρητων ανθρώπων στην αξιοπρεπή και προσιτή στέγαση με επακόλουθο, την υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου. Μάλιστα, ένα μεγάλο ποσοστό του παγκοσμίου πληθυσμού διαμένει σε ακατάλληλες δομές και αυτό το ποσοστό αναμένεται να πολλαπλασιαστεί.

Εστιάζουμε στη περίοδο του νεωτερισμού, καθότι ένα μεγάλο μέρος του κτιριακού πλούτου γύρω μας αποτελεί παράγωγο αυτού. Σε πρώτο στάδιο, γίνεται αναφορά στην εμφάνιση της ανάγκης εύρεσης μιας νέας έκφρασης και την εφαρμογή των επικείμενων τροποποιήσεων από τη στιγμή που ο σχεδιασμός επιχείρησε να μειριάσει τα αστικά ζητήματα που στιγμάτισαν τις μητροπόλεις. Πιο συγκεκριμένα, η περίοδος συνδέεται με το φαινόμενο της αστικοποίησης, την αστική διάχυση, τη ραγδαία πληθυσμιακή αύξηση και συνεπώς τον σχηματισμό μεγάλων αστικών κέντρων, την εκβιομηχάνιση και τεχνολογική εξέλιξη, τις αυξανόμενες ανάγκες της αγοράς, τον καπιταλισμό, αλλά και τη καταγραφή των προβληματικών συνθηκών διαβίωσης και υγιεινής των ανθρώπων στα ασφυκτικά αστικά κέντρα, συνοδευόμενες από την ανεργία, την έλλειψη κοινωνικών και άλλων παροχών, τις κοινωνικές διακρίσεις κ.α. Η άφιξη του μοντέρνου κινήματος θεωρήθηκε ως μια εναλλακτική περίπτωση διεξόδου, ικανή να επιφέρει τις επιθυμητές αλλαγές και κατά συνέπεια, πολλές συνθήκες αναθεωρήθηκαν και αναπροσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα της εποχής.

Στο πρώτο στάδιο της εξερεύνησης και του πειραματισμού οι νεωτεριστές, έχοντας ως γνώμονα το κοινωνικό και ανθρώπινο περιεχόμενο του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού προστρέχουν σε επιτακτικές αναδιατάξεις του χώρου και στην αναδιαμόρφωση των χρήσεων και των αναλογιών τους στον αστικό ιστό. Η βασική επιδίωξή τους ήταν η βελτίωση του ανθρώπινου περιβάλλοντος και η αποκατάσταση της αμφιλεγόμενης αρχιτεκτονικής εμπειρίας του ατόμου με το περιβάλλον της σύγχρονης πόλης που πλέον μεταβάλλεται με εντατικούς ρυθμούς. Άλλωστε, οι οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές αντανακλώνται στην οργάνωση του χώρου. Αυτά αποτέλεσαν μερικές από τις βασικότερες επιδιώξεις της αρχιτεκτονικής και επομένως, το κίνημα του μοντέρνου αποκτάει κοινωνικό χαρακτήρα.

Η καθολική μετάλλαξη που παρατηρήθηκε προϋπόθετε την εγκατάλειψη των συμβολισμών και τυπολογιών του παρελθόντος. Στην αναζήτηση μιας νέας τυπολογίας ως υποκατάστατο της συμβατικής που να ανταποκρίνεται στις αναδυόμενες ανάγκες του νεωτερισμού, ο άνθρωπος κατέφυγε στη μηχανή. Στο τελικό στάδιο της ιδεολογικής κυριαρχίας της μηχανής, οδηγήθηκε στην αποδέσμευση από την ανάγκη για έκφραση και στην αποδυνάμωση της δημιουργικότητας στη σχεδιαστική διαδικασία. Ακολούθησε η επίμονη μίμηση της μηχανής και η απόδοσή της, αφενός σε έργα μικρότερης κλίμακας και αφετέρου στον σχεδιασμό αστικής κλίμακας αποδυναμώνοντας μέσω του αυστηρού χωρικού και λειτουργικού διαχωρισμού και της αδιαφορίας που υπέδειξε ο τυπικός ορθολογισμός προς τις ανάγκες της αστικής ζωής, το βασικό μέλημα της αρχιτεκτονικής που είναι η εξυπηρέτηση του ανθρώπου, των αναγκών του και των επιθυμιών του. Ο Mumford υπερτονίζει την παραμέληση του ανθρώπου που επιφέρει η προσηλωση στη τεχνική εξέλιξη και μέσω μιας κριτικής ματιάς τείνει στην αναθεώρηση πολλών συνθηκών.

Στη συνέχεια, επικεντρώναστε στην έρευνα της Jacobs, όπου γίνεται εμφανές ότι διακατέχεται από μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση καθώς αναγνωρίζει ότι οι πολεοδομικές παρεμβάσεις και οι αστικές αναπλάσεις έχουν άμεση επίδραση στον άνθρωπο. Η ίδια αντιτίθεται στον αυστηρό λειτουργισμό και στις πολεοδομικές θεωρίες που υπαγόρευε ο μοντερνισμός, ενώ καταπάναται με τη διερεύνηση των συνθηκών που ευνοούν την αστική ανάπτυξη και εξασφαλίζουν την κοινωνική ευημερία. Το όραμα του νεωτερισμού ήταν η ανοικοδόμηση βιώσιμων, αποδοτικών και δίκαιων πόλεων με αισθητικές αξίες. Αυτή η συνθήκη προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, τη κατανόηση και αποδοχή της αλληλεξάρτησης της κοινωνίας και της αρχιτεκτονικής.

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Η περίοδος της Βιομηχανικής επανάστασης χαρακτηρίζεται από τις μεταβολές που προκύπτουν στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων, την μετατόπιση της εξουσίας από την αριστοκρατική στη μεσαία τάξη των εμπόρων και των βιομήχανων, καθώς και από αξιολογες καινοτομίες που επηρεάζουν καθοριστικά τον αρχιτεκτονικό κλάδο, ενώ ταυτόχρονα αλλάζουν δραματικά τις συνθήκες ζωής και τους ρυθμούς της καθημερινότητας των ανθρώπων ιδιαίτερα στις ευρωπαϊκές πόλεις, οι οποίες πλέον επεκτείνονται ταχέως και με ασάφεια στη προσπάθεια να εξυπηρετήσουν τις αναδυόμενες ανάγκες της βιομηχανίας. Αψηφώντας τους κανονισμούς υγιεινής, συμπλέκονται στη δομή τους εργοστάσια και πρόχειρες, υπερπλήρεις εργατικές κατοικίες με σοβαρές ελλείψεις και κατασκευαστικά προβλήματα, υποβαθμίζοντας τη ποιότητα ζωής των κατοίκων και προκαλώντας επιδημίες ορισμένων ασθενειών.¹

Οι συνθήκες αυτές ανακατευθύνουν προς μια ανάγκη αναθεώρησης του πρότυπου αστικής κατοίκησης και γενικότερα των τρεχουσών σχεδιαστικών πρακτικών, σε περισσότερη έρευνα και στην αναζήτηση νέας γνώσης. Ωστόσο, γίνεται εμφανής η ανεπάρκεια του σχεδιασμού στο να παρέχει λύσεις στα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας εμμένοντας στην εφαρμογή των παλαιών πρακτικών και αντιλήψεων.² Οι μεταβολές και οι πρωτοπορίες της εποχής προϋποθέτουν την εφαρμογή νέων ιδεών σε όλους τους τομείς. Το παλιό σύστημα αξιών δεν συμβαδίζει με τη καινοτομία. Εν ολίγοις αποτελεί εμπόδιο που πρέπει να ξεπεραστεί.³ Γι' αυτό το λόγο, αναζητήθηκε μια νέα ιδεολογία και εφαρμόστηκαν προτάσεις για μια ολοκληρωτική αλλαγή που ανταποκρίνεται περισσότερο στις νέες ανάγκες του νεωτερισμού.

¹Αθανασία Ζουρμπάκη, Στυλιανή Μέξη, Ο έλεγχος στον σχεδιασμό νέων πόλεων από τη Βιομηχανική Επανάσταση μέχρι σήμερα (Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, 2015), 15.

² Lewis Mumford, Τέχνη και Τεχνική, μτφρ. Βασίλης Τομανάς (Θεσσαλονίκη: Νηοίδες, 1997), 115.

³ Lewis Mumford, The Case Against 'Modern Architecture', Architectural

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ

Η εφαρμογή του μοντέρνου χαρακτηρίζεται επίσης ως το «πνεύμα των καιρών» λόγω της σημαντικής επιρροής που είχε καθώς και της μεγάλης αποδοχής που γνώρισε μέσω ενός υψηλού ποσοστού υποστηρικτών που ερμηνεύουν τη μετάβαση αυτή ως μια περίοδο «εξαγνισμού», προόδου και ανεξαρτητοποίησης, ενώ η επικράτηση της επιστημονικής σκέψης θέτει σε αναστολή τη ροή της κλασικής παράδοσης ή και την απορρίπτει άκριτα σε ορισμένες περιπτώσεις. Παραβλέπεται η συνέχεια της ιστορικής εξέλιξης της αρχιτεκτονικής και επιβάλλεται η αποκοπή του σχεδιασμού από παλαιούς συμβολισμούς και νοήματα και από τις τυπολογίες του παρελθόντος.

Η αντικατάσταση της παράδοσης και η επιβολή του μοντερνισμού ως ένα καθολικό φαινόμενο αναπόφευκτο, αλλά και απαραίτητο για εξέλιξη αποτέλεσε ίσως το μέγιστο σφάλμα, διότι οι εφαρμογές του στην αρχιτεκτονική και στον σχεδιασμό των πόλεων οδήγησε σε διαπανηρά, επισφαλή και κρίσιμα σημεία. Το όραμα του μοντερνισμού για τον πολιτισμό, την οικονομία, την πολιτική, την ιστορία, την εξέλιξη της τεχνολογίας και γενικότερα για την πορεία της ανθρωπότητας έρχεται σε αντίθεση με την ανθρώπινη εμπειρία και τάσσεται ανοικτά ενάντια στη νοημοσύνη και στο ένστικτο. Εκτός αυτού, υπάρχει μια άλλης μορφής εξάρτηση του ανθρώπου με την τοπική παράδοση, τα υλικά, το κλίμα της περιοχής στην οποία βρίσκεται, η οποία αντικαταστάθηκε από την φορτική προσέγγιση της ομοιομορφίας που προωθούσε ο μοντερνισμός. Ωστόσο, «... η ανθρωπότητα ζει με δοκιμές και λάθη, μερικές φορές διαπράττοντας λάθη μνημειακής κλίμακας.»⁴

Η σύγχρονη βιομηχανία με τις νέες προοπτικές και δυνατότητες που προσφέρει, γοητεύει τον αρχιτέκτονα που προτρέπει στην αξιοποίηση της μηχανής ως εργαλείο σχεδιασμού θεωρώντας τη ως απάντηση στα προβλήματα που αναδύονται αυτή τη περίοδο. Η νέα πραγματικότητα εμπνέεται από τη μηχανική πρόοδο και από τα έργα των μηχανικών της εποχής. Πολλοί είναι αυτοί που παρερμηνεύουν τη μηχανή ως την απόλυτη ισχύς για την επιβολή της τάξης και δύναμης κρίνοντας ότι οι νέες λειτουργίες που εισάγει έχουν πολλές δυνατότητες και ένα ιδιαίτερο μήνυμα να μεταδώσουν.⁵

⁴ Leon Krier, The Future Of Cities: The Absurdity of Modernism, συνέντευξη από τον Ν. Σαλίγκαρο, Planetizen Features, 5 Νοέμβριου 2001, <https://www.planetizen.com/node/32> Πρόσβαση 19 Δεκεμβρίου 2022.

⁵ Mumford, ό.π., 116

Η ΑΠΟΔΕΣΜΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

«Οι παλιές πόλεις δεν είναι παρά εμπόδια. Ας απαλλαγούμε από αυτές... δεν υπάρχει άλλη λύση. Να γκρεμίσουμε αμέσως σπίτια και πόλεις...»⁷

Είχε προβλεφθεί σωστά πως η μηχανή θα αλλάζει δραστικά τον κόσμο, αλλά οι υποστηρικτές της, οι φουτουριστές⁶ δεν θορυβήθηκαν σε αυτή τη σκέψη. Αυτό εκδηλώνει το μεγάλο επίπεδο κορεσμού και αγανάκτησης του κόσμου της παλιάς πόλης με τον περιορισμό που έθεταν οι παλιές θεωρίες. Η μηχανή ταυτίστηκε με την ελευθέρια και τη δημοκρατία και θα ενέτεινε τις προσπάθειες που γίνονταν για την πρόοδο της ανθρωπότητας.

Η ανάγκη για την επίτευξη της ολοκληρωτικής αποδέσμευσης από τη παράδοση και τα στενά όρια που έθετε στις πόλεις ήταν εντονότερη στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, παρόλο που οι αλλαγές που ακολούθησαν, όπως λόγου χάρη οι ραγδαίες πολεοδομικές επεκτάσεις, συνέβησαν από τα μέσα του συγκεκριμένου αιώνα και μετά. Εκείνη ήταν η περίοδος που βρήκαν περισσότερη ανταπόκριση και εφαρμοστήκαν στον πολεοδομικό σχεδιασμό οι ιδέες που επηρέασαν βαθύτατα τη πορεία της σκέψης σε μια κρίσιμη περίοδο σημαντικών αναθεωρήσεων και τροποποιήσεων μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Ο σχεδιασμός με γνώμονα την ιστορία του χώρου θεωρήθηκε εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη. Αυτό που μας διαφεύγει, όμως είναι ότι η πόλη μεταλαμπαδεύει την ιστορία. Τη συνέχεια των πόλεων επιτυγχάνει η δόμηση που στηριζόμενη σε παραδοσιακές πρακτικές άντεξε στο πέρασμα του χρόνου.

⁶ Υποστήριζαν έμπρακτα την εξέλιξη των τεχνικών μέσων και τη χρήση τους ως μέσο επιβολής του ανθρώπου στη φύση. Εξύμνησαν τη βιομηχανία και τα παράγωγά της, το σίδηρο και τη ταχύτητα.

⁷ Filippo Tommaso Marinetti: βασικός εκπρόσωπος των φουτουριστών

Ο ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Κάθε κτίριο, άλλοτε συνειδήτα και άλλοτε ασυνείδητα, διαβιβάζει ένα μήνυμα, ακόμη και μόνο ως παρουσία σε ένα περιβάλλον ή για παράδειγμα μέσω της επιλογής των υλικών που έχουν γίνει για τη κατασκευή του. Επομένως, «κάθε κτίριο εκτελεί έργο»⁸, διότι κάθε ένα από αυτά, είτε χαρακτηρίζεται από απλή είτε από συνθετή μορφή, επηρεάζει βιολογικά και συναισθηματικά τους χρήστες.⁹ Αυτή η συνθήκη και γενικότερα η προσπάθεια του αρχιτέκτονα να μεταβιβάσει ένα μήνυμα ή να ασκήσει κάποια επιρροή στους χρήστες του έργου, επιτυγχάνεται αξιοποιώντας το εκφραστικό και συμβολικό μέσο στον σχεδιασμό. Κάθε λειτουργία συνεισφέρει ως έναν βαθμό στην έκφραση, εφόσον όπως ειπώθηκε μόλις, κάθε κτίριο με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, επενεργεί στην αισθητική εμπειρία και στις οργανικές ανάγκες του χρήστη, καθώς και των υπόλοιπων ανθρώπων που έρχονται σε άμεση ή έμμεση επαφή.

Στην εποχή του νεωτερισμού η επιρροή της μηχανής είναι τόσο ισχυρή στο στο μυαλό του αρχιτέκτονα που οδηγεί από την απόρριψη μέχρι και στην αποδέσμευση από την ανάγκη για έκφραση. Σε αυτές τις περιπτώσεις και παρόλο που οι σύγχρονοι αρχιτέκτονες έχουν πρόσβαση στα συστήματα που παρέχουν τεχνικές ευκολίες, κατέχουν περισσότερη γνώση και θεωρούνται ικανοί και επιδέξιοι, το αποτέλεσμα είναι η αποδυνάμωση της αρχιτεκτονικής φαντασίας, εφόσον ο σχεδιασμός ακολουθεί μηχανικά βήματα. Δημιουργούνται έργα που μαρτυρούν ευθύς αμέσως το έργο που επιτελούν και παίρνουν τη τελική υπόσταση από αυτό. Παράγονται έργα από «καθαρές», λιτές μορφές ενός αυστηρά ελεγχόμενου σχεδιασμού που μιμείται τη μορφή και τις λειτουργίες της μηχανής και αποσκοπεί στη τελειότητα και την αποτελεσματικότητα, ενώ η εκφραστική πρόθεση του αρχιτέκτονα στη σχεδιαστική διαδικασία αγνοείται. Όπως σχολιάζει και ο Mumford: «οι καινούριες αυτές μορφές δεν φανέρωναν απλώς τη λειτουργία, εντυφούσαν σε αυτή, τη γιόρταζαν, τη δραματοποιούσαν.»

⁸ Mumford, ό.π., 115.

⁹ Mumford, ό.π.

Οι πτυχές της ζωής δεν μπορούν να εξωτερικευθούν μέσω της μηχανικής και των μαθηματικών. Ομοίως, το ανθρώπινο πνεύμα, ο συναισθηματισμός, οι επιθυμίες, οι ηθικές υποχρεώσεις και προσωπικές αξίες δεν αποδίδονται επαρκώς με τον αυστηρό λειτουργισμό. Με τη πάροδο του χρόνου γίνεται αντιληπτό με κάθε τρόπο ότι, ενώ ο αρχιτέκτονας βρίσκονταν στη διαδικασία εξοικείωσης με τις μεταβολές και εξελίξεις της περιόδου και εξαιτίας της εστίασής του στις δυνατότητες της μηχανής, παραγκώνισε στη διαδικασία του σχεδιασμού την αναφορά στις ανθρώπινες ανάγκες, βιολογικές και πνευματικές, καθώς και στις βασικές απαιτήσεις της ανθρώπινης προσωπικότητας. Ο σεβασμός στις ανθρώπινες ευαισθησίες υποτιμάται ως αξία και εφόσον η βασική πρόθεση της αρχιτεκτονικής είναι η εξυπηρέτηση του ανθρώπου, αυτά τα ζητήματα πρέπει να επαναλειτουργήσουν ως καθοδηγητικοί παράγοντες στον σχεδιασμό.¹⁰

Το παράδοξο της υπόθεσης σύμφωνα με τον Mumford είναι ότι «...η μηχανή είναι μια περιορισμένη έκφραση του ανθρώπινου πνεύματος...». Ειδικότερα, μέσα από τη ραγδαία ανάπτυξη της μηχανής η οποία βασίζεται σε ανθρώπινες αξίες, φανερώνεται η ανάγκη του ανθρώπου για έλεγχο και επιβολή της τάξης, αλλά και η ανάγκη εξασφάλισης και διατήρησης της ασφάλειάς του. Η λιτότητα που προωθούσε ο μοντερνισμός αποτελεί επίσης αξία, βαθιά ριζωμένη στο ανθρώπινο πνεύμα.¹¹ Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία ενός περιβάλλοντος που τουλάχιστον υποθετικά, καλύπτει αυτές τις ανάγκες.

¹⁰ Mumford, ό.π. 120.

¹¹ Mumford, ό.π.

Ωστόσο, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι η επανένταξη των παραδοσιακών πρακτικών θα έκανε την υπέρβαση εξασφαλίζοντάς την αποκατάσταση του χαμένου νοήματος στις σχεδιαστικές προθέσεις μολονότι συνιστούν μια τεχνοτροπία που μας επιτρέπει να χτίζουμε πόλεις και υποδομές με κοινωνικά, λειτουργικά και αισθητικά κριτήρια που ανταποκρίνονται στις μεταβαλλόμενες καταστάσεις και διευκολύνουν την επίτευξη των αρχιτεκτονικών προθέσεων. Όμως, μια μεγάλη μερίδα ανθρώπων έχοντας υποστεί μια ανάλογης βαρύτητας αλλαγή έπαψαν να εκτιμούν τις χωρικές δομές που ικανοποιούν τις ανάγκες τους. Όταν καταργείται η ιστορία και οι αξίες της, παύει να υπάρχει από τη πλευρά των κατοίκων το ενδιαφέρον έκφρασης στον σχεδιασμό της πόλης και των υποδομών της,¹² την οποία αντιλαμβανόμαστε ως ένα συμβολικό κατασκεύασμα με αξίες που προσδιορίζουν συνάμα την αισθητική της και τη προσεγγίζουμε θέτοντας φυσικούς, πολιτισμικούς και πολιτικούς όρους.

Αποτελεί επίσης, ένα δυναμικό σύστημα που διαρκώς αναδιαμορφώνεται άλλοτε λόγω των συγκρούσεων που γεννά ο ανταγωνισμός και η συμφεροντολογία ή σε αντίθετη περίπτωση λόγω των συνεργατικών σχέσεων που αναπτύσσονται μέσω των διαπραγματεύσεων, τα αποτελέσματα των οποίων δημιουργούν τη μορφή της πόλης. Σε περιόδους όπου υπάρχει μεγάλο σχίσμα και συνεχείς αντιπαραθέσεις είναι απαραίτητη η σύνδεση λειτουργισμού και έκφρασης. Σε κάθε περίπτωση, η επικρατούσα φιλοσοφία και οι εσωτερικές συγκρούσεις συνδέονταν με τη κυριάρχηση της ιδεολογίας των μηχανών και ο σχηματισμός των πόλεων βάσει αυτών, αποτελεί σημείο προβληματισμού. Είναι ξεκάθαρο ότι η μηχανή υπερτερεί απέναντι στη πόλη και είναι πρόθυμη να τη θυσιάσει προς δικό της όφελος. Η νέα πραγματικότητα δεν διέπεται από τα ουσιώδη πνευματικά αγαθά ενώ το χάσμα ανάμεσα στο αστικό περιβάλλον και τη κοινωνία που το παράγει διευρύνεται.

¹² Θάνος Βλασιός, Δημήτρης Μηλάκης, Πολεοδομία vs Μεταφορές: από τη Απόκλιση στη Σύγκλιση (Αθήνα: ΕΜΠ Σ.Α.Τ.Μ., 2011), 19.

Το πρόβλημα προέκυψε από τη στιγμή που η μηχανή αποτέλεσε εσφαλμένα το γενικό σύνολο σε μια περίοδο εξερεύνησης, επισκιαζοντας την αντίστοιχη ανάπτυξη που γνώρισαν όλοι οι τομείς, δηλαδή της κοινωνίας, της βιολογίας, της ψυχολογίας, της υγείας, της οικονομίας κ.α. στη προσπάθεια να κατανοήσουν περισσότερο την ανθρώπινη φύση, να ανταπεξέλθουν στις αυξανόμενες ανάγκες της εποχής και να αποκαταστήσουν την υποβαθμισμένη ποιότητα ζωής των ανθρώπων. Αλλά ήταν εύλογη η παρεξήγηση αυτή, διότι ένα μεγάλος μέρος της εξέλιξής μας οφείλεται στις θετικές και τεχνολογικές επιστήμες. Σε περιόδους άνθησης του πολιτισμού η ενασχόληση του ανθρώπου με τις μηχανικές και κατασκευαστικές εξελίξεις και η αφομοίωσή τους, επέφεραν τα εκφραστικά αποτελέσματα στον τομέα της αρχιτεκτονικής, όπως τα αντιλαμβανόμαστε σήμερα.¹³

Παρ' όλα αυτά, οι ραγδαίες μεταβολές των κοινωνικών, οικονομικών, ή και των τεχνικών παραμέτρων δεν θα έπρεπε να συνεπάγον την αλλαγή που προέκυψε στην ανάγκη για έκφραση, καθώς αυτό υπήρξε από πάντα αμετάβλητο χαρακτηριστικό όλων των πολιτισμών και βασική προϋπόθεση για την εξέλιξη και διάδοσή τους.

¹³ Mumford, ό.π., 117.

Η ΕΞΑΛΕΙΨΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΣΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ

Όπως προαναφέρθηκε στην εισαγωγή, η πρακτική του μοντέρνου διέπεται στο πρώτο στάδιο της εξέλιξής του από έναν κοινωνικό ρόλο που δίνει προτεραιότητα στην εξυπηρέτηση των ανθρώπινων αναγκών και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, στην αντικειμενικότητα, στον ορθολογισμό και στη παροχή επιστημονικά τεκμηριωμένων εξηγήσεων στα νέα ερώτημα που προκύπτουν παράλληλα με τις νέες ανάγκες της εποχής. Εν συνέχεια, ωστόσο και εξαιτίας των προκλήσεων που επιφέρει η κρίσιμη περίοδος ανασυγκρότησης κατόπιν του Β' Παγκοσμίου πολέμου σε συνδυασμό με τη γενικότερη ρευστότητα που χαρακτηρίζει τη περίοδο αυτή, προκύπτουν επιπλέον μεταβολές και αναταραχές μετασχηματίζοντας, τόσο τη χωρική οργάνωση του αστικού τοπίου, όσο και τη καθημερινότητα και χωρική εμπειρία του χρήστη που πλέον γίνεται περισσότερο σύνθετη. Ακολουθεί ένας αποπροσανατολισμός με αποτέλεσμα τη παραποίηση των αρχικών προθέσεων του μοντέρνου για λόγους οικονομικούς και ωφελιμιστικούς οδηγώντας στην εξάλειψη του κοινωνικού και ανθρώπινου χαρακτήρα στο πλαίσιο του λειτουργισμού.

Αυτή η συνθήκη γίνεται αντιληπτή από τον τρόπο που αντιμετωπίζονται τα σοβαρά προβλήματα στέγασης που συνεπάγεται η μεγάλη πληθυσμιακή αύξηση που σημειώθηκε κατά τη διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης ιδιαίτερα στις βιομηχανικές πόλεις, οι οποίες αποτελούσαν πόλο έλξης για τους εργάτες. Προκύπτει η ανάγκη κατασκευής κατοικιών, καθώς και άλλων δημόσιων υποδομών για την εξυπηρέτηση των υπόλοιπων χρήσεων. Προωθείται λοιπόν, λόγω της κερδοσκοπίας και για την εξοικονόμηση χρόνου η γρήγορη και μαζική παραγωγή, η οποία σε συνδυασμό με τη νοοτροπία της κατανάλωσης εισχωρεί στη πολεοδομία υπό τη μορφή σχεδίων ανάπτυξης, επέκτασης και εξωραϊσμού των αστικών κέντρων. Ακολουθεί η οικοδόμηση μεγάλων δομών για την στέγαση των μαζών.

Η ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗ ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ ΚΑΙ Η ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΚΟΥΠΟΛΕΩΝ

«Οι πόλεις δεν είναι ενιαίοι οργανισμοί, είναι επικίνδυνα άνισροι.»¹⁴

Στα μεταπολεμικά χρόνια όσοι είχαν καταφέρει να επιστρέψουν από τον πόλεμο, παντρεύτηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα προσπαθώντας να ξεκινήσουν τη δική τους οικογένεια, μόνο για να έρθουν γρήγορα αντιμέτωποι με τη σκληρή πραγματικότητα ανακαλύπτοντας ότι η διαθεσιμότητα αξιοπρεπών και προσίτων κατοικιών στις πόλεις ήταν οριακά μηδαμινή. Πολλοί αναγκάζονται λοιπόν, να μετακομίσουν σε υπερτιμημένες κατοικίες κακής κατάστασης τις οποίες μετά βίας μπορούσαν να υποστηρίξουν οικονομικά.

Αυτοί που ήταν οικονομικά ασθενέστεροι υπέστησαν μεγαλύτερη ζημώση, καθώς δεν είχαν τη δυνατότητα επιλογής. Ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού ήταν σε μειονεκτική θέση. Οι λιγότερο ευνοημένοι αναγκάζονται να συμβιώσουν με πολλούς άλλους σε μικρές αυτοσχέδιες ή υποδιαφεμένες κατοικίες προκαλώντας έντονο συνωστισμό, άρα και ένα επεικώς άθλιο επίπεδο ζωής. Κάθε περιοχή που προσδιορίζεται από παραμελημένες, υπερπλήρεις κατοικίες τέτοιου τύπου, με συνηθέστερα χαρακτηριστικά τις αδύναμες δομές τους λόγω των συχνών παραλείψεων των διαδικασιών συντήρησης, τον κακό σχεδιασμό και τις ελλειμματικές, αν και αναγκαίες κατασκευαστικές απαιτήσεις, όπως έλλειψη εξαερισμού, φωτισμού, αυξημένη υγρασία, προβλήματα ηλεκτροδότησης, αποχέτευσης και ύδρευσης ή και κατεστραμμένες εγκαταστάσεις υγιεινής ορίστηκαν ως «παραγκουπόλεις», άλλοτε γνωστές και ως *slums* στην Αγγλία, και κρίθηκαν αυστηρά ακατάλληλες για κατοίκηση, καθώς και επιβλαβείς για την υγεία των ενοίκων.¹⁵

Οι έρευνες που ακολουθήσαν σχετικά με τις δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης στις συγκεκριμένες συνοικίες οδήγησαν στη λήψη αποφάσεων για μια απόπειρα βελτίωσης της υποτυπώδους ζωής

¹⁴ Βλαστός, Μηλάκης, ό.π., 4.

¹⁵ Γεώργιος Π. Λάββας, *Επίτομη ιστορία της αρχιτεκτονικής: ο 19ος αιώνας* (Θεσσαλονίκη: Universal Studio Press, 2002), 107.

των ανθρώπων μέσω της εφαρμογής κυβερνητικών προγραμμάτων και της χορήγησης κρατικών επιδοτήσεων. Η κατεδάφιση και ύστερα η ανοικοδόμηση αξιολογήθηκαν ως οι καλύτερες λύσεις στο πρόβλημα στέγασης που ήταν ακόμη πιο κρίσιμο κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης.

Συνοπτικά, οι διαδικασίες που ακολουθούν την ίδια χρονιά περιλαμβάνουν την ίδρυση της Διοίκησης Δημοσίων έργων (PWA) ως μέρος του New Deal¹⁶, αρμόδια για τη σχεδίαση κατοικιών χαμηλού εισοδήματος και σε επόμενη φάση την καθιέρωση μιας επιτροπής η οποία αναλαμβάνει την εκκαθάριση των παραγκουπόλεων σε όλη την επικράτεια. Ένα χρόνο μετά, το 1934, ο δήμαρχος Fiorello H. LaGuardia ιδρύει τη NYCHA (Αρχή Στέγασης της πόλης της Νέας Υόρκης), η οποία ήταν υπεύθυνη για τον σχεδιασμό, την οικοδόμηση και ύστερα, για τη διαχείριση των οικιστικών αναπτύξεων σε ολόκληρη τη πόλη. Αυτή η απόφαση χαρακτηρίστηκε ως αρκετά προοδευτική για την εποχή. Η συμβολή της ήταν καθοριστική, καθώς αναδιαμόρφωσε το αστικό τοπίο.

Αυτές οι αποφάσεις υλοποιούνται πρακτικά με στρατηγικές εκκαθάρισης και αστικής ανάπτυξης των παραγκουπόλεων που προοριζόνταν να ακολουθήσουν δυο κατευθύνσεις για την επιτυχή αναβάθμισή τους, αυτή της κατεδάφισης σε περίπτωση που μετά από μελέτη οι κατοικίες κρίνονταν ακατάλληλες και μη βιώσιμες με την ανέγερση νέων δομών κατοίκησης στη θέση τους, ειδίως, μέσω της παροχής μια σειράς υπηρεσιών (κυρίως καθαρισμού και αναγκαιών επισκευών) στη περίπτωση που οι κατοικίες δύνανται να καταστούν βιώσιμες έναντι ενός εύλογου κόστους. Οι επισκευές ήταν υποχρέωση των ιδιοκτητών ώστε να πληρούν τα νέα πρότυπα ασφάλειας και υγιεινής. Σε περίπτωση που οι ιδιοκτήτες αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν, αναλάμβανε το κράτος.

¹⁶ Νέα Συμφωνία: συνίσταται από τα οικονομικά μέτρα που θεσπίστηκαν επί προεδρίας του Roosevelt, μεταξύ του 1933 και 1938, για τη καταπολέμηση των προβλημάτων που επέφερε η Μεγάλη Ύφεση του 1929.

Αφότου ένα τμήμα μιας περιοχής κρίνονταν ακατάλληλο από τις αρχές και προορίζονταν για κατεδάφιση και ανοικοδόμηση, οι ήδη κακές συνθήκες διαβίωσης συνήθως επιδεινώνονταν, διότι οι αδιάφοροι ιδιοκτήτες απέφευγαν τη περεταίρω συντήρηση των κτιρίων προκειμένου να μεγιστοποιήσουν τα έσοδα που ήδη λάμβαναν από τα ενοίκια χωρίς να καταφεύγουν σε περιττά έξοδα. Πριν την εκτέλεση των απαραίτητων ενεργειών για τη κατεδάφιση των κτιρίων μιας περιοχής, ο νόμος επέβαλε τη μεταφορά των εκτοπισμένων κατοίκων σε υποφερτές και υγειονομικά ασφαλέστερες δημόσιες κατοικίες. Αρχικά και μετά τις κατεδαφίσεις, ακολουθούσαν οι αναμενόμενες διαδικασίες ανοικοδόμησης των περιοχών που προέβλεπαν τη κατασκευή κατοικιών χαμηλού κόστους, κυρίως για τα χαμηλά οικονομικά στρώματα, αν και ακολουθώντας συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα προαπαιτούσαν μερικά χρόνια έως και δεκαετία για την ολοκλήρωσή τους.¹⁷

Στα επόμενα χρόνια το βήμα της ανοικοδόμησης παραλείπεται συστηματικά με αποτέλεσμα τη δημιουργία κενών, αφιλόξων χώρων στο αστικό περιβάλλον. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπου ο προϋπολογισμός των υπηρεσιών δεν μπορούσε να ανακτηθεί με τη πώληση της γης ή των υλικών από τα ερείπια των κατεδαφισών παρατηρήθηκε απροθυμία για την έναρξη των έργων. Εν ολίγοις, η διαδικασία ανοικοδόμησης δεν προχωρούσε πια με σταθερούς ρυθμούς, όπως συνέβαινε τα πρώτα χρόνια προκαλώντας έντονη δυσαρέσκεια στους πολίτες. Γενικότερα όμως, τα λάθη και οι δυσλειτουργίες που προκλήθηκαν κατά την περίοδο των μαζικών αστικών αναπλάσεων προκάλεσαν μεγάλη απογοήτευση και δυσπιστία. Ωστόσο, οι αποτυχίες δεν προέκυψαν μόνο από την ευπιστία και τον σεβασμό των πολιτών στην εμπειρία των ειδικών και των μεθόδων παραγωγής.

¹⁷ Ethan G. Sribnick, *Excluding The Poor: Public Housing in New York City, The Historical Perspective*, 2012, https://www.icphusa.org/wp-content/uploads/2015/01/ICPH_UNCENSORED_3.2_Summer2012_ExcludingThePoor.pdf Πρόσβαση στις 15 Δεκεμβρίου 2022.

¹⁸ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Modern Library, 50th anniversary edition, 2011), 4.

Αυτή η κατάσταση γίνεται περισσότερο κατανοητή στη περιγραφή που παραθέτει η Jacobs, ασκώντας κριτική στις αστοχίες της σύγχρονης πολεοδομίας:

«... Συγκροτήματα κοινωνικής κατοίκησης που μετατρέπονται σε χειρότερες εστίες παραβατικότητας, βανδαλισμού και σε επίκεντρα μιας γενικότερης κοινωνικής απελπισίας συγκριτικά με τις φτωχογειονιές που θεωρητικά θα αντικαθιστούσαν. Έργα στέγασης της μεσοίας τάξης που αποτελούν υποδειγματικό παράδειγμα της μονοτονίας και της τυποποίησης, αποκλεισμένα από κάθε ένδειξη ζωικότητας. Πολυτελή έργα στέγασης που μειριάζουν την ασημαντότητά τους, ή τουλάχιστον πασχίζουν να το κάνουν, δια μέσω μια ανούσιας χυδαιότητας. Αναξιοποίητα πολιτιστικά κέντρα που αδυνατούν να υποστηρίξουν ένα αξιόλογο βιβλιοπωλείο. Εμπορικά κέντρα που αποτελούν κακόγουστες απομμιήσεις των τυπικών περιφερειακών πολυκαταστημάτων...»¹⁸

Εικόνα 1: E. Galloway, Η εκκαθάριση μιας παραγκούπολης στο Lower Manhattan, 1934.

Ακολούθησε η εφαρμογή του Νόμου περί Στέγασης το 1937, που επιτάχυνε τη διαδικασία κατασκευής νέων οικιστικών μονάδων.¹⁹ Παρά τη μερική πρόοδο η κατάσταση προβληματίζει ακόμη περισσότερο μετά την εφαρμογή του Νόμου περί στέγασης το 1949, μια ακόμη προσπάθεια χορήγησης ομοσπονδιακών επιδοτήσεων για την αντιμετώπιση του προβλήματος στέγασης και τη καταπολέμηση των παραγκουπόλεων. Απευθύνονταν τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα και υπόσχονταν ανανεωμένες και φαινομενικά πιο «ολοκληρωμένες» προσεγγίσεις. Εν τούτοις, η κατάληξη ήταν μονόδρομος και σε συνδυασμό με την έλλειψη προσοχής των δημοτικών αρχών ως προς τις αναβάθμιση των εκάστοτε περιοχών όλο αυτό το διάστημα, οδήγησαν σε έντονες επικρίσεις και αντιδράσεις.

Μετά τη λήξη της Νομοθεσίας του 1937, η κατασκευή νέων δομών στέγασης βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στη χορήγηση κεφαλαίων από τη πόλη. Έως το 1952, οι εκκαθαρίσεις χορηγήθηκαν από το κράτος, αλλά παρά τις προσπάθειες σε καμία πόλη δεν εξαλείφθηκαν πλήρως οι φτωχότερες συνοικίες με τα περισσότερα εγκαταλειμμένα κτίρια. Ακόμη και στις περιοχές όπου θεωρητικά υπήρξε μεγάλη πρόοδος, τα αποτελέσματα ήταν άκρως παραπλανητικά, εφόσον συνήθως το πρόβλημα δια μέσου των εκτοπισμών, μεταφέρονταν αλλού. Άλλωστε, στο πυρήνα του προβλήματος εντοπίζονται άλλοι παράγοντες, πιο σύνθετοι για επίλυση.

«Οι πατερναλιστικές πρωτοβουλίες που προορίζονται να καλυτερεύσουν την ποιότητα των κατοικιών, δεν καταργούν τα slums και τις τρώγλες, αλλά μόνο τα μετατοπίζουν σε άλλες ζώνες και αυτό γιατί η ύπαρξή τους είναι εγγενές χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.»²⁰

¹⁹ Ολοκληρώνονται 50.000 νέες κατοικίες.

²⁰ Παντελής Λαζαρίδης, Leonardo Benevolo, Βιομηχανική Επανάσταση, βιομηχανική Πόλη. Η δυναμική των αλλαγών και η κοινωνική προέλευση της σύγχρονης πολεοδομίας (Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη, 1976), 305.

Παράλληλα με την ίδρυση της ΝΥΧΑ, ένα μεγάλο ποσοστό ανθρώπων της εργατικής τάξης διέμενε σε κατοικίες οι οποίες τις περασμένες δεκαετίες είχαν χαρακτηριστεί ως μη βιώσιμες. Εν γνώσει αυτών των στοιχείων ωστόσο και λόγω της υψηλής ζήτησης για στέγαση, επιτράπηκε στη ΝΥΧΑ να λειτουργήσει επιλεκτικά, καθώς οι νέες οικιστικές δομές δεν προορίζονταν να τελέσουν ως καταφύγιο των άπορων. Αν και ορισμένοι υποστήριζαν ότι οι νέες δομές συνοδεύονταν από το χρέος της παροχής βοήθειας στις φτωχότερες οικογένειες, άλλοι τόσοι ήταν αυτοί που οραματίζονταν τη δημιουργία ακμαζουσών και οικονομικά σταθερότερων κοινοτήτων με τη προσφορά μιας δεύτερης ευκαιρίας εξιλέωσης στην εργατική τάξη. Με επικρατέστερη τη δεύτερη προσέγγιση, οι νέες δομές «έκλειναν τη πόρτα» στους ανθρώπους που βίωναν την εξαθλίωση των παραγκουπόλεων και που αποφεύγονταν σαν κάποιο είδος μολυσματικής ασθένειας. Φοβούμενοι για την ηθική ακεραιότητα των έργων τους και παρά τις συνέχεις πιέσεις, τα στελέχη της ΝΥΧΑ συνέχισαν να αντιστέκονται και να ισχυρίζονται ρητά και κατηγορηματικά ότι οι άποροι δεν θα μπορούσαν να συντηρήσουν τα διαμερίσματα και θα υπονόμειναν την ομαλή λειτουργία των κοινοτήτων.²¹

²¹ Ethan G. Sribnick, Excluding The Poor: Public Housing in New York City, The Historical Perspective, 2012, 26, https://www.icphusa.org/wp-content/uploads/2015/01/ICPH_UNCENSORED_3.2_Summer2012_ExcludingThePoor.pdf Πρόσβαση στις 15 Δεκεμβρίου 2022.

Η επιλογή των νέων ενοίκων ανάμεσα στους χιλιάδες αιτούντες γίνονταν με αυστηρό έλεγχο και προσοχή. Μερικοί από τους συντελεστές που αξιολογούνταν στη διαδικασία επιλογής ώστε να κριθεί η καταλληλότητα των υποψήφιων ήταν: η φυλή, το κοινωνικό υπόβαθρο, η οικογενειακή κατάσταση, το ιστορικό εργασίας, οι τυχόν αποταμιεύσεις και επιμέρους ζητήματα ηθικού περιεχομένου. Η φυλετική διάκριση των υποψήφιων είχε ως αποτέλεσμα τον φυλετικό διαχωρισμό των πρώτων έργων. Πιο συγκεκριμένα, το Williamsburg Houses ήταν προσβάσιμο αποκλειστικά από λευκούς, ενώ το Harlem River Houses από έγχρωμους. Αν και αυτή η πολιτική εγκαταλείφθηκε επισήμως τα επόμενα χρόνια, τα στελέχη της NYCHA εξακολουθούσαν, έστω και ανεπίσημα, να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στη διαδικασία επιλογής των ενοίκων ως την εσχάτη προσπάθεια διατήρησης της «φυλετικής ισορροπίας». Ως επακόλουθο, σε μερικά από τα επικείμενα έργα που οικοδομούνται η πλειοψηφία των ενοίκων είναι λευκοί, ενώ στα υπόλοιπα, Αφροαμερικανοί ή Πορτορικανοί, αν και με τα χρόνια επικράτησε η παρουσία των δεύτερων, διότι πολλοί λευκοί επέλεξαν να μετακομίσουν στα προάστια, μακριά από τα αστικά κέντρα, λόγω του έντονου φόβου που κυριέυσε τους κατοίκους των πόλεων για τα υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας. Η φυγή αυτή έγινε γνωστή και ως η «Λευκή έξοδος».²²

Αναφορικά με τα υπόλοιπα κριτήρια αξιολόγησης και σε περιπτώσεις παρουσίας ακανόνιστου ιστορικού εργασίας, άγαμης μητρότητας ή προβλημάτων του ατόμου με καταχρήσεις ουσιών και αλκοόλ, οι πιθανότητες αποδοχής ήταν ελάχιστες. Προφανώς, η προτίμηση ήταν πάντα στις οικογένειες που περιλάμβαναν τουλάχιστον ένα μισθωτό μέλος. Αυτή η σταθερότητα συνεπάγονταν τη φερεγγυότητα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι οικογένειες που επιλέγονταν περιλάμβαναν έως και δυο μισθωτά μέλη και επομένως, θεωρούνταν εύπορες σύμφωνα με τα κοινωνικά δεδομένα της περιόδου.

²² Zygmunt Bauman, Πόλη των φόβων, πόλη των ελπίδων, Κομπρεσέρ, για το χώρο και την πόλη, τεύχος 3, Αθήνα, 2003.

²³ Sribnick, ό.π., 27.

Κατ' επέκτασιν οξύνεται η οικονομική ανισότητα αναμεσα στις οικογένειες των οικιστικών αναπτύξεων και των γύρω περιοχών. Σύμφωνα με καταγεγραμμένες μαρτυρίες, στα μάτια των περισσότερων, οι δομές που χτίζονταν θεωρούνταν πρότυπο κατοικίας, υψηλής ποιότητας. Πολλές φορές μάλιστα, ανταγωνίζονταν τις δομές κατοίκησης της μεσαίας τάξης.²³

Μετά τη μεγάλη αποδοχή που γνώρισαν τα πρώτα έργα, δηλαδή το First Houses, το Harlem River houses και το Williamsburg Houses, ακολουθήσε η κατασκευή ακόμη μεγαλύτερων με χαρακτηριστικό, επαναλαμβανόμενο σχεδιαστικό χαρακτήρα και με κανόνα την εξαιρετική εξοικονόμηση κόστους παρέχοντας τα απολύτως απαραίτητα. Παράδειγμα αυτού του κανόνα αποτελεί το συγκρότημα Queensbridge Houses.

Εικόνα 2: Queensbridge Houses, ιδιοκτησία της NYCHA.

Οι υπηρεσίες της ΝΥΧΑ χαρακτηρίζονταν ως μια καλή εναλλακτική και αξιόπιστη λύση για τα φτωχότερα στρώματα, ακόμα και στις πιο ταραχώδεις περιόδους που διένυσε η Νέα Υόρκη. Για δεκαετίες το αποτέλεσμα που παράγαγε, έχοντας ως καλύτερο παράδειγμα το οικιστικό συγκρότημα του Harlem River, θεωρούνταν αρκετά υποσχόμενο με αρκετές δυνατότητες και υποδείκνυε έναν προσεγμένο και σχολαστικό σχεδιασμό. Εντούτοις, απομακρύνθηκε από αυτό το μοντέλο σχεδιασμού, καθώς η μαζική παραγωγή επικέντρωσε το ενδιαφέρον όλων προς τη παραγωγή ποσότητας και τη συνεχομένη κατανάλωση. Όπως είναι αναμενόμενο η ποιότητα υποβαθμίζεται. Οι περισσότερες από τις δομές που ακολουθήσαν χτίστηκαν πολύ πρόχειρα, με ελάχιστη προσπάθεια και με την αξιοποίηση όσο το δυνατόν λιγότερων πόρων, ώστε να παρέχουν μόνο τα απολύτως απαραίτητα, παρότι συνήθως συνοδεύονταν από πολλές δυσλειτουργίες. Στη μεγαλύτερη πλειονότητά τους εμφάνιζαν κακή μόνωση, προβλήματα στη στέγη, στα υδραυλικά και στη παροχή ηλεκτρικού ρεύματος. Σε περιπτώσεις φυσικών φθορών, η χορήγηση επισκευαστικών υπηρεσιών καθυστερούσε πολύ. Η συγκέντρωση μούχλας και μυκήτων ήταν ιδιαίτερη συχνή προκαλώντας άσθμα και άλλα προβλήματα υγείας σε ποσοστό ασυνήθιστα υψηλό.

Στα τέλη της δεκαετίας του '60, επανέρχεται στο προσκήνιο των συζητήσεων το ζήτημα της αποδοχής μεγαλύτερου αριθμού άπορων οικογενειών στα ανερχόμενα συγκροτήματα κατοικιών, αλλά για μια ακόμη φορά, γίνεται εμφανής η αρνητική στάση των στελεχών της ΝΥΧΑ που ισχυρίζονταν ότι αυτές οι οικογένειες αποτελούν πρόβλημα της πρόνοιας και της κοινωνίας και όχι δικό τους.²⁴ Λίγο αργότερα όμως, ο αυστηρός έλεγχος που γίνονταν στη διαδικασία επιλογής των ενοίκων υποχώρησε λόγω της μεγάλης πίεσης που δέχτηκε η εταιρεία από τη κυβέρνηση και τις κοινότητες ακτιβισμού, με επακόλουθο τον διπλασιασμό του αριθμού των ενοίκων στις αρχές της δεκαετίας του '70.²⁵

²⁴ Sribnick, ό.π.

²⁵ Το 1968, αφαιρούνται τα κριτήρια οικογενειακής κατάστασης και αυτά που ήταν κυρίως ηθικού.

Όσον αφορά το αντίκτυπο που είχε στους ανθρώπους η διαμονή στις δομές κοινωνικής στέγασης, από κοινωνική και ηθική άποψη χαρακτηρίζεται επιζήμιο, εφόσον διέπεται αποκλειστικά από αρνητισμό και στερεότυπα οξύνοντας τις ήδη τραγικές διακρίσεις και ανισότητες και προξενώντας έντονη δυσανασκέτηση στους ένοικους, οι οποίοι συνήθως είχαν κακή φήμη, αντιμετωπιζονταν ως κατώτεροι και ως άτομα με περιορισμένη νοημοσύνη και ευπρέπεια. Άλλωστε, στα μάτια του κόσμου, η δημόσια κατοικία δεν θεωρούνταν μόνιμη επιλογή στέγασης αλλά καταφύγιο και οι ένοικοί της στιγματιζονταν ως ανυπόληπτοι. Ο Tighe το 2010, διερεύνησε και κατέγραψε τις επικρατέστερες ανησυχίες και αντιλήψεις του κόσμου σχετικά με τη δημόσια στέγαση και αυτές περιλάμβαναν τη κακή συντήρηση, την αναμενόμενη εγκληματικότητα, την αποδοκιμασία της παροχής στέγης ως ένδειξη ελεημοσύνης, τη χαμηλή αξία των ακινήτων και τέλος, την ακαλαισθησία που χαρακτήριζε τον πρόχειρο σχεδιασμό τους. Αναμφισβήτητα οι παρατηρήσεις αυτές καθιστούσαν δύσκολη την οικοδόμηση νέων, πανομοιότυπων συγκροτημάτων.

Ως απάντηση στις αποδοκιμασίες και ανησυχίες των πολιτών, εφαρμόζεται μια νέα νομοθεσία περί Στέγασης και αστικής ανάπτυξης το 1968, που έχοντας ως σημείο αναφοράς το μοντέλο ανάπτυξης «Garden City» του Ebenezer Howard, προέτρεψε την απαγόρευση της κατασκευής πολυώροφων συγκροτημάτων για τη στέγαση των οικογενειών με παιδιά, καθώς οι συνθήκες εγκληματικότητας που παρατηρούνταν εντονότερα στις μεγαλύτερες δομές κρίθηκαν ακατάλληλες για την ασφαλή ανατροφή των παιδιών. Η κοινωνική κατακραυγή και η απομόνωση των ενοίκων φέρουν ορισμένη ευθύνη για τα αυξανόμενα ποσοστά εμφάνισης των περιθωριακών δραστηριοτήτων στη κοινωνική κατοικία.

Εικόνα 3: S. Falk, Harlem River Houses, 1965.

Εικόνα 4: The New York Times, Harlem River Houses, 1965

Εικόνα 5: Keystone View Co., Queensbridge Houses, 1940.

Ξεκινώντας από τη δεκαετία του '50, όταν η κυβέρνηση ενήργησε για τον διαχωρισμό των κατοίκων χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, και μετέπειτα, με πιο εντόνους ρυθμούς ιδιαίτερα με την επιδημία του κρακ,²⁶ η παραβατική συμπεριφορά και η βία στα συγκροτήματα κατοίκησης επιδεινώνονται. Υπάρχει αυξημένη διακίνηση ναρκωτικών, καθημερινοί καυγάδες και πυροβολισμοί ενώ η αστυνομική παρουσία είναι ανεπιθύμητη. Ο κόσμος κινδύνευε περισσότερο εντός των υποδομών παρά εκτός αυτών και στις γύρω περιοχές.²⁷ Η ευθύνη δεν εναποτίθεται αποκλειστικά στις ενέργειες της NYCHA, καθώς οι κοινωνικές αντιθέσεις που βιώνονταν σε ολόκληρη τη μητρόπολη προκαλούσαν διαρκώς συγκρούσεις. Οι μεγάλες οικονομικές διαφορές μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, ήταν καθοριστικές, εφόσον δημιουργούσαν αισθήματα φθόνου και αδικίας. Αυτός ο αρνητισμός μαζί με τον ανταγωνισμό, τις ανισότητες και την εξασθένηση της συλλογικότητας κλονίζει τη ψυχική υγεία του πληθυσμού και ενίοτε οδηγεί ένα μεγάλο ποσοστό σε καταχρήσεις ουσιών.²⁸

Μετά από υπέρμετρη προσπάθεια, τη καταβολή των οικονομικών πόρων, τη πρόσληψη περισσότερου προσωπικού και την εφαρμογή των μέτρων αστυνόμευσης στα συγκροτήματα, η κατάσταση διατηρήθηκε σε ένα σταθερό επίπεδο. Υπήρχε μια στασιμότητα τη στιγμή που η Νέα Υόρκη κατέρρεε και στο υπόλοιπο έθνος καταγράφονται μαζικές κατεδαφίσεις συγκροτημάτων κοινωνικής κατοίκησης. Ήταν αδύνατο να συντηρηθούν όλες οι δομές, ομοιόμορφα και με τον ίδιο ρυθμό, εφόσον οι περισσότερες χτίστηκαν την ίδια περίοδο. Η συνθήκη αυτή θα έμελλε να χειροτερέψει στα χρόνια που θα ακολουθούσαν υποχρεώνοντας του αρχιτέκτονες να γίνουν περισσότερο εφευρετικοί.

²⁶ Αναφορά στη ραγδαία αύξηση της χρήσης και διαθεσιμότητας του κρακ, ιδιαίτερα στις υποβαθμισμένες περιοχές των μητροπόλεων που επέφερε παράπλευρες απώλειες.

²⁷ Σύμφωνα με μαρτυρίες των ενοίκων του οικιστικού συγκροτήματος Parkside, τα κλιμακοστάσια αποφεύγονταν διότι υπήρχαν αμέτρητοι οπασμένοι γυάλινοι σωλήνες και μπουκάλια. Κατά συνέπεια η αναμονή στους ανελκυστήρες έφτανε τα 15-20 λεπτά.

²⁸ Σήλια Νικολαΐδου, Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου (Αθήνα: Παπαζήση, 1993), 154

Ανατρέχοντας στο βιβλίο της Jacobs (κεφάλαιο 3ο), αντιλαμβανόμαστε ότι οι διάδρομοι και οι ανελκυστήρες των μεγάλης κλίμακας συγκροτημάτων ταυτίζονται με τους πεζοδρόμους της πόλης – υπό μια αφηρημένη έννοια, είναι πεζοδρόμοι, όχι μόνο επειδή εξυπηρετούν τη κυκλοφορία των ενοίκων, αλλά επειδή είναι και προσβάσιμοι από το κοινό, έχοντας βέβαια υπόψιν ότι οι περισσότεροι ένοικοι κατά πάσα πιθανότητα, δεν γνωρίζονται μεταξύ τους. Ωστόσο, είναι «κλειστοί» προς τη δημοσία θέαση και αυτό το χαρακτηριστικό είναι που τους καθιστά επικίνδυνους, καθότι προσελκύουν παραβάτες. Τα καταγεγραμμένα περιστατικά παραβατικότητας που ξεσπούν στους διάδρομους, στους ανελκυστήρες και στα κλιμακοστάσια είναι πολλά, ποσό μάλλον τα περιστατικά βανδαλισμού. Μετά από την ανέγερση των συμβατικών έργων κοινωνικής κατοίκησης, ακολουθήσε η οικοδόμηση ενός ακόμη, επίσης έργο της NYCHA, με τη διαφορά ότι αυτή τη φορά, οι διάδρομοι ήταν «ανοικτοί» προς το δημόσιο ώστε να υφίσταται περισσότερος έλεγχος τόσο από τους ενοίκους όσο και από τους περαστικούς.

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΥΣ

Παράλληλα με την αύξηση της παραβατικής συμπεριφοράς στα έργα της ΝΥΣΗΑ, κλιμακώνεται η βία και η εγκληματικότητα στο αστικό περιβάλλον και οι πόλεις γίνονται ευάλωτες. Ο Durkheim το 1993, υποστηρίζει ότι η εγκληματικότητα είναι ένα φυσικό φαινόμενο και εκτός αυτού, αποτελεί μια μορφή ασθένειας που πλήττει τον κοινωνικό τομέα και μεταδίδεται δημιουργώντας προβλήματα στο κοινωνικό σύνολο. Όσο κλιμακώνεται το ποσοστό της ανομίας, τόσο πιο δύσκολη καθίσταται η εξάλειψή της.²⁹

Το ζήτημα αυτό δεν αποτελεί απαραίτητα χαρακτηριστικό των παραγκουπόλεων όπως πίστευε η κοινή γνώμη. Επίσης, δεν θα ήταν συνετό να στιγματιστούν περισσότερο οι μειονότητες του πληθυσμού εναποθέτοντας την ευθύνη σε αυτούς. Βαθιά ριζωμένα κοινωνικά προβλήματα φέρουν την ευθύνη για την έξαρση της παραβατικής συμπεριφοράς τόσο στις πόλεις όσο και στα προάστια. Στη πραγματικότητα όμως, το πρόβλημα είναι πιο κρίσιμο στις περιοχές της πόλης που χαρακτηρίζονται «ήσυχες». Επιπροσθέτως, η εγκληματικότητα δεν αποτελεί προσδιοριστικό των παλαιότερων τμημάτων της πόλης, διότι εμφανίζεται εξίσου έντονα σε υποδειγματικές περιπτώσεις ανοικοδομημένων τμημάτων της.

Όταν οι άνθρωποι προσδιορίζουν τη πόλη ή ένα τμήμα της ως επικίνδυνο, εννοούν υποσυνείδητα ότι νιώθουν ανασφάλεια κυκλοφορώντας στους πεζόδρομους. Η κατάσταση σαφώς και χειροτερεύει όσο ο φόβος εντείνεται και οι δρόμοι της πόλης ερημώνουν εξαιτίας αυτού. Η συστηματική ανθρώπινη παρουσία συνεισφέρει στη συλλογική αίσθηση της ασφάλειας αυξάνοντας με τη σειρά της τα ποσοστά της ανθρώπινης κυκλοφορίας. Όπως τονίζει και η Jacobs, ο αστικός δημόσιος χώρος είναι ασφαλέστερος όταν βρίσκεται υπό την επίβλεψη ενός μεγάλου ποσοστού ανθρώπων. Υπογραμμίζεται ότι η διαδικασία της επίβλεψης πρέπει να προκύπτει ως φυσική απόρροια της ζωτικότητας της γειτονίας

²⁹ Νικολαΐδου, ό.π., 349.

την οποία απολαμβάνουν οι περαστικοί και οι υπεύθυνοι καταστημάτων και όχι καταναγκαστικά, δηλαδή υπό τη μορφή εκτέλεσης ενός κοινωνικού χρέους. Από ένα σημείο και μετά, αποτελεί ζήτημα εμπιστοσύνης μεταξύ των κατοίκων μιας κοινότητας. Οι άνθρωποι πρέπει να αναλάβουν την ελάχιστη και άτυπη δημοσία ευθύνη επιβλέποντας και προσπαθώντας ο ένας τον άλλον ακόμη και αν απουσιάζουν οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ τους. «*Το 'θεμελιώδες καθήκον' των πεζόδρομων είναι η διατήρηση της ασφάλειας.*»³⁰

Το θετικό αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ενισχύεται όταν πληθαίνουν οι λειτουργίες και οι δραστηριότητες που μπορεί να υποστηρίξει μια κοινότητα με επακόλουθο την αύξηση της συγκέντρωσης των ανθρώπων - παρατηρητών στους δημοσίους χώρους. Επομένως, η υπόθεση της δημόσιας ασφάλειας καθορίζεται άμεσα από τη ποιότητα του αστικού χώρου και την ικανότητα αυτού να προσελκύει ανθρώπους και δραστηριότητες.

Σε αντίθεση με τη στρατηγικές του μοντερνισμού οι πεζοδρόμοι, οι κοινοτικοί χώροι, οι δημόσιοι χώροι, οι συνοικιακές πλατείες, τα καταστήματα λιανικού εμπορίου αποτελούν χώρους συνάντησης των ανθρώπων ενδυναμώνοντας τη αίσθηση της συλλογικότητας. Με άλλα λόγια, διατηρούν τη παραδοσιακή τους λειτουργία.

³⁰ Jacobs, ό.π., 38.

Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ

Οι μοντερνιστές εξέφρασαν έντονη αντίρρηση για την ορθότητα της μορφής που σαφώς, αποτελεί παραγωγό του τεχνητού χώρου. Μάλιστα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η μορφή του χώρου παραβλέπεται, εφόσον το σημείο ενδιαφέροντος αποτελούσε η μορφή της λειτουργίας. Η μορφή που επικαλέστηκε την παράδοση και τη μνήμη και που ήταν συνυφασμένη με αξίες και συμβολισμούς δεν είχε ανταπόκριση ούτε και σε αυτούς που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την υπεράσπισή της στα πλαίσια του πολεοδομικού σχεδιασμού. Η νέα προσέγγιση του κόσμου έκρινε ότι ήταν παρωχημένη, στατική και δύσκολα προσαρμοζόμενη στα νέα δεδομένα. Αντικαταστάθηκε λοιπόν, με μια μορφή παντελώς άσχετη με τα γεωμετρικά κριτήρια κατασκευής του χώρου και με βάση τα νέα δεδομένα παραγωγής μετατρέπεται σε ένα αντικείμενο εμπορικού ενδιαφέροντος. Η άρνηση της ιστορίας της πόλης είναι άρνηση της μνήμης και άρνηση του χρόνου. Αυτό μετατρέπει τον αντικειμενικό χρόνο και χώρο σε υποκειμενικό. Οι αξίες υποκειμενοποιούνται και αυτό είναι που τελικά στερεί στη πόλη οποιονδήποτε συμβολισμό και σημασία.³¹

Μια αντισυμβατική προσέγγιση ήταν αυτή του Ludwig Mies Van der Rohe που εστίαζε κυρίως στην μορφή της έντασης των ροών παρά στη μορφή του έργου καθ' αυτή. Ο ίδιος δήλωνε πως: *«Μόνο η ένταση της ζωής διαθέτει ένταση μορφής. Πραγματική μορφή έχει η πραγματική ζωή.»*

Ενώ το ενδιαφέρον του κυμαινόταν σε αυτή τη λογική, ο Arturo Soria y Mata προτίμησε να ασχοληθεί με την μορφή της αποτελεσματικότητας. Ήταν ο πρώτος που επιχειρήσε να οικοδομήσει τη Γραμμική Πόλη κοντά στη Μαδρίτη, υιοθετώντας και εφαρμόζοντας τη μορφή των γραμμικών μηχανικών μέσων μεταφοράς, αποσκοπώντας στη μέγιστη αξιοποίησή τους. Με γνώμονα το κριτήριο της αποτελεσματικότητας προτίμησε τη γραμμική μορφή ώστε να ελαχιστοποιήσει τη μέση απόσταση του πολίτη από τις υποδομές μεταφοράς. Η εκτέλεση αυτής της λογικής επέφερε σημαντικές αναδιατάξεις στη κοινωνική οργάνωση της πόλης.

³¹ Βλαστός, Μηλάκης, ό.π., 37

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΚΑΙ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

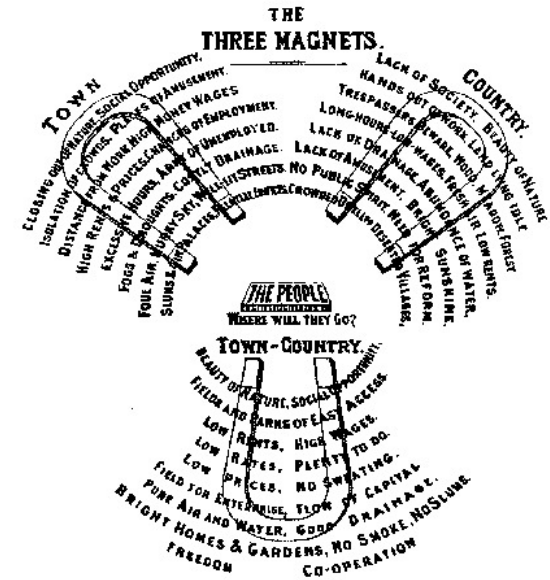
Ευτώθηκε ήδη ότι η ραγδαία εκβιομηχάνιση και αστικοποίηση αλλάξαν τα συμβατικά πρότυπα της καθημερινότητας και συνέργησαν στη διαδικασία της δυναμικής ανάπτυξης των πόλεων αυξάνοντας συγχρόνως τις ανάγκες και απαιτήσεις των εξελισσόμενων κοινωνιών, προκαλώντας κατ' αυτό τον τρόπο πίεση και συνεχείς ζητήσεις για νέες υποδομές. Οι πολεοδομικές πρακτικές μεταβάλλονται ανάλογα με τα νέα δεδομένα ακολουθώντας δηλαδή τις κοινωνικό – οικονομικές και πολιτικές μετεξελίξεις υποδεικνύοντας νέες σχεδιαστικές προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση των διάφορων προβλημάτων που επιβάρυναν το αστικό περιβάλλον. Επιχειρώντας να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις, πολλές πόλεις κατέληξαν σε απανωτές επεκτάσεις καθοριστικού χαρακτήρα, σε μεγάλες δημοσιές παρεμβάσεις και στην εφαρμογή πειραματικών ιδεών προερχόμενες από κινήματα που αναπτυχθήκαν κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα προξενώντας τις ανάλογες επιπτώσεις, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, στις συνθήκες ζωής των ανθρώπων στις πόλεις.

Η ΚΗΠΟΥΠΟΛΗ ΤΟΥ EBENEZER HOWARD

Η πειραματική ιδέα του Ebenezer Howard παρείχε μια εναλλακτική αντίληψη για την αστική ζωή και κατέστησε εφικτή τη σύνδεση της πόλης με τη φύση. Η ανάπτυξη της στηρίζονταν αφενός μεν στην απαλλαγή της καθημερινότητας από τις αρνητικές πιυκές που χαρακτηρίζουν τη ζωή τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο, όπως για παράδειγμα ο συνωστισμός και η κοινωνική απομόνωση αντιστοίχως. Αφετέρου δε στην εξασφάλιση των θετικών πιυκών παραδείγματος χάριν, η πληθώρα ευκαιριών απασχόλησης και το ευρύ φάσμα επιλογών ψυχαγωγίας που συναντά κανείς στα αστικά κέντρα, καθώς και η επαφή με το φυσικό περιβάλλον και η ευχέρεια περισσότερου χώρου ως κεντρική δυναμική της ζωής στην ύπαιθρο.³²

Η εφαρμογή της πρότασης σήμαινε την δημιουργία οριοθετημένων αστικών περιοχών μικρότερου μεγέθους και με καθορισμένη πληθυσμιακή πυκνότητα. Αν και ο Howard περιέγραφε τον τρόπο διοίκησης της πόλης και πρότεινε μια οικονομική οργάνωση με βάση την ελεύθερη αγορά, στις εφαρμογές που ακολούθησαν στα ευρωπαϊκά προάστια οι προτάσεις που υπέδειξε, παραλείπονται. Επιηρεασμένος από τον «πολιτικό» κοινοτισμό, ενσωμάτωσε χαρακτηριστικά που παρέκκλιναν αρκετά από τα συμβατικά πρό-τυπα της αστικής ζωής που κατ' επέκταση αφαιρέθηκαν.³³

Οι παράμετροι που αναφέρονται επεξηγούνται από τον Howard με τη μορφή ενός διαγράμματος γνωστό και ως οι «Τρεις Μαγνήτες». Η ιδέα προτείνεται επίσης, ως πλαίσιο επιλογής ενός τύπου εγκατάστασης για τους πολίτες.³⁴

Εικόνα 6 (πάνω): E. Howard, οι «Τρεις Μαγνήτες», 1902.
Εικόνα 7: Η πρώτη Κηπούπολη, Letchworth, UK, 1905

³² Βασιλική Πετρίδου, Όλγα Ζιρώ, Τέχνες και Αρχιτεκτονική: από την Αναγέννηση έως τον 21ο αιώνα (Αθήνα: ΕΜΠ ΣΕΑΒ, 2015), 174.

³³ Michael Geertse, Garden Cities to the World! The International Propagation of the Garden City Idea 1913-1926, SAGE Journals, 2015, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0096144214566974?journalCode=juha> Πρόσβαση 3 Φεβρουαρίου 2023.

³⁴ Ελένη Ανδρικοπούλου, Αθηνά Γιαννακού, Γρηγόριος Καυκαλάς, Μάγδα Λατινοπούλου, Πόλη και Πολεοδομικές πρακτικές για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη (Αθήνα: Κριτική, 2014), 53

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ CIAM ΚΑΙ Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ZONING

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εισάγονται μέσω της ιδέας της «Γραμμικής πόλης» του Arturo Soria y Mata (με την εφαρμογή της ιδέας στον σχεδιασμό της Μαδρίτης) και του μοντέλου της «Βιομηχανικής πόλης» του Tony Garnier, οι βασικές αρχές του διαχωρισμού λειτουργιών και χρήσεων στον πολεοδομικό σχεδιασμό, επιδιώκοντας τη δημιουργία λειτουργικών πόλεων.³⁵

Σημαντική επιρροή στον κλάδο της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας στα μεταγενέστερα χρόνια, έως και τη δεκαετία του '60, είχε η δημοσίευση της διακήρυξης γνωστή και ως η «Χάρτα των Αθηνών» το 1933, από τη νεοσύστατη ομάδα αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων άλλοτε ιδρυτές του μοντέρνου κινήματος CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) με κύριο εκφραστή τους τον Le Corbusier. Στο κείμενο εκθέτονται εκτενώς οι απόψεις της ομάδας για τις μεθόδους επίλυσης των αστικών ζητημάτων και ενσωματώνονται σε αυτές οι αντιλήψεις του μοντερνισμού όσον αφορά τον λειτουργισμό των πόλεων. Επιπλέον, μέσα από τις προτάσεις της CIAM επιστρέφει στο προσκήνιο και εδραιώνεται ο διαχωρισμός των χρήσεων στο αστικό περιβάλλον ενίοτε γνωστό και ως zoning. Πίστευαν ότι η αποκατάσταση της κοινωνικής ευημερίας και αρμονία θα επέρχονταν αποκλειστικά μέσω της εφαρμογής του σχεδιασμού σε τοπία «λευκής κόλλας» απαλλαγμένα από τις ιστορικές και παραδοσιακές αξίες ή γενικότερα από κάθε είδους αρχή που δεν εναρμονίζεται με τις αρχές που ενστερνίζονταν οι μοντερνιστές, αποσκοπώντας στην καθολική ανάπλαση των πόλεων.

Η κεντρική ιδέα πραγματεύονταν τον διαχωρισμό των λειτουργιών και επομένως η κατά κανόνα αραία δομημένη πόλη, χωρίστηκε σε ζώνες εργασίας, κατοικίας και αναψυχής σε αντιστοιχία με τη κυκλική ροή της καθημερινότητας του μέσου πολίτη. Ο ορθολογισμός, η αυστηρότητα, η «καθαρότητα» των μορφών, η γεωμετρικότητα των όψεων και η ομοιογένεια είναι τα βασικότερα συστατικά της πρότασης. Για την ενίσχυσή της συμπεριλήφθηκαν ζώνες πράσινου καθώς θεωρήθηκε ότι μερική ευθύνη για το πολύ χαμηλό βιοτικό επίπεδο φέρει, εκτός της παραμέλησης των

³⁵ Ανδρικοπούλου, Γιαννακού, Καυκαλάς, Λατινοπούλου, ό.π., 54.

των υποδομών, και η απουσία ανοικτών χώρων και χώρων πρασίνου. Επιπλέον, κεντρικό στοιχείο ήταν η ανέγερση πολυώροφων κτιρίων για την εξυπηρέτηση των λειτουργιών εφόσον κατακρίθηκε η αστική διάχυση και κατηγορήθηκε για τις προβληματικές χωροθετήσεις και συνεπώς για τη μεγέθυνση των αποστάσεων μεταξύ των δομών στέγασης και εργασίας, σε βαθμό που γίνονταν ανυπόφορο για τους πολίτες.³⁶ Η ζώνη της εργασίας όπου είναι εφικτό, υποδιαιρείται στα εργοστάσια και στα κτίρια γραφείων,³⁷ τα οποία παραμένουν συγκεντρωμένα στη πιο προνομιακή περιοχή των πόλεων, δηλαδή στο κέντρο τους, το οποίο εξυπηρετείται από το σύστημα επικοινωνιών. Όλα είναι οργανωμένα με τρόπο ώστε να υπηρετούν ως ενιαίο σύστημα τις δυνάμεις της αγοράς και την κερδοσκοπία. Η λειτουργικότητα που παρείχε ο διαχωρισμός της κατοικίας και της εργασίας, επιδίωκε να αναβαθμίσει το βιοτικό επίπεδο και να απαλλάξει τη πόλη από τις επιβαρύνσεις που ακολουθήσαν τις διαδικασίες εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης, όπως ο συνωστισμός, οι ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης, η φτώχεια και η ανέχεια, στοιχεία που χαρακτήριζαν έως τότε όλες τις βιομηχανικές πόλεις. Διατυπώνεται επίσης, ότι οι πυκνοδομημένες πόλεις είναι λιγότερο ευνοημένες και επομένως προτείνεται η αραία δόμηση, άρα και η ευχέρεια του χώρου που μαζί με το φυσικό φως και τη καθαρή ατμόσφαιρα θα συνέβαλαν στην επίτευξη των παραπάνω στόχων.³⁸

Η βαθιά επιρροή και ύστερα η επικράτηση των απόψεων της CIAM οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στην υπόθεση ότι οι προτάσεις της ανταποκρίνονταν πλήρως στις αναδυόμενες ανάγκες της κοινωνίας κάνοντας χρήση των νέων δυνατοτήτων που παρείχε η μαζική παραγωγή και τέθηκαν σε εντατικότερη εφαρμογή μέσω των μεγάλων δημοσίων παρεμβάσεων που ακολουθήσαν μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Η βάση αυτής της πρότασης, όπως και των προηγούμενων όμοιών της, είχε συγχρόνως αισθητικό, πολιτικό και ηθικό χαρακτήρα.³⁹ Το όραμα του αρχιτέκτονα επιβάλλεται στην οργάνωση και στον σχεδιασμό της πόλης λόγω της εξουσίας που του παρέχεται, δια μέσου της εφαρμογής ενός σχεδιασμού που επεμβαίνει καθοριστικά στη ζωή των ανθρώπων.

³⁶ Ανδρικοπούλου, Γιαννακού, Καυκαλάς, Λατινοπούλου, ό.π., 55.

³⁷ James C. Scott, *The High-Modernist City: An experiment and a critique* (New Haven : Yale University Press, 1998), http://cct335w11.wikispaces.com/file/view/Scott_The+High+Modernist+City.pdf Πρόσβαση στις 15/01/23.

³⁸ Ανδρικοπούλου, Γιαννακού, Καυκαλάς, Λατινοπούλου, ό.π.

³⁹ Ανδρικοπούλου, Γιαννακού, Καυκαλάς, Λατινοπούλου, ό.π., 56.

H VILLE RADIEUSE TOY LE CORBUSIER

Ένα παράδειγμα που ενστερνίζεται πλήρως τις αρχές του μοντερνισμού, στα πλαίσια του πολεοδομικού σχεδιασμού, είναι τα σχέδια του Le Corbusier για τη Ville Radieuse, ένα πρότυπο της «ιδανικής» πόλης των 3 εκατομμυρίων κατοίκων. Η εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας παραμένει ως σημείο αναφοράς στη σύλληψη της ιδέας. Όλα είναι απολύτως υπολογισμένα, από τον τρόπο και τον χρόνο μετακίνησης, εργασίας και αναψυχής που αναλογεί στο κάθε άτομο, έως τις διαστάσεις χώρου που απαιτεί η εκτέλεση της οποιαδήποτε ενέργειας. Ο ρόλος του κάθε ατόμου είναι προκαθορισμένος. Συνεπώς, οι κάτοικοι αυτής της πόλης μετατρέπονται σε ένα μαθηματικό νούμερο, ένα στατιστικό ποσοστό, ενώ ταυτόχρονα καταργείται η οποιαδήποτε επικοινωνία τους με τον σχεδιαστή και η πιθανότητα παρέμβασής τους στη σχεδιαστική διαδικασία και στη λήψη αποφάσεων παρότι το αποτέλεσμα τους επηρεάζει άμεσα. Η ελευθέρια που παρέχεται στον αρχιτέκτονα είναι τόσο ισχυρή που θα ήταν εύλογο να ειπωθεί ότι ανέρχεται ψηλότερα από οποιασδήποτε μορφή εξουσίας συμπεριλαμβανομένης αυτής του κράτους.

«Όταν για παράδειγμα ένας σχεδιαστής-αρχιτέκτονας όπως ο Le Corbusier ή ένας διαχειριστής όπως ο Haussmann, δημιουργεί ένα κτισμένο περιβάλλον στο οποίο η τυραννία της ευθείας γραμμής δεσπόζει, τότε πρέπει να εξαναγκαστικά να αναπροσαρμόσουμε τις καθημερινές μας συνήθειες.»⁴⁰

Χαρακτηριστικό στοιχείο της πρότασης είναι η ανέγερση πολυώροφων κτιρίων - ουρανοξυστών, κατασκευασμένων από γυαλί και ατσάλι. Τα μνημειώδη κτίρια προορίζονταν για τη στέγαση της ανώτερης μεσαίας τάξης και των πολεοδόμων, των μηχανικών και των διανοουμένων από το έργο των οποίων θα επέρχονταν η ανάπτυξη της κοινωνίας.⁴¹

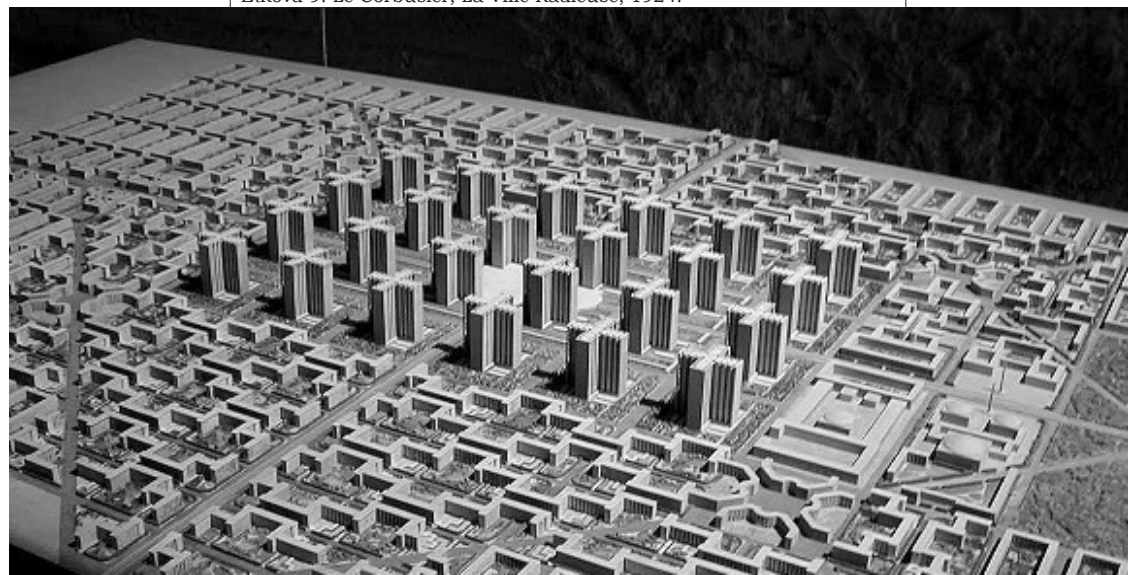
⁴⁰ David Harvey, *The Condition of Postmodernity* (Οξφόρδη: Blackwell, 1989), 204.

⁴¹ Robert Fishman, *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier*, (Cambridge: MIT Press), 1982.

Από τη μεθοδική χωροθέτηση των κτιρίων εντός ενοτήτων, ανάμεσα από το σύστημα κυκλοφορίας (διαχωρισμένο για πεζούς και οχήματα) και από την επανάληψη στοιχείων, προκύπτουν ως το αρνητικό του δομημένου χώρου οι δημόσιοι χώροι και ανοικτοί χώροι πράσινου, δηλαδή τα πάρκα και οι κήποι. Καθιερώνεται λοιπόν, μια πρωτοφανής σχέση ανάμεσα στον δομημένο και αδόμητο χώρο με την ασαφή χωρική οριοθέτηση του δεύτερου.

Εικόνα 8 (πάνω δεξιά): Le Corbusier και Jeanneret, Plan Voisin, μια πρόταση για το Παρίσι, 1925. Το χέρι «δείχνει» προς το νέο επιχειρηματικό κέντρο της πόλης.
Εικόνα 9: Le Corbusier, La Ville Radieuse, 1924.

Παρόλο που η «ιδανική» πόλη του Le Corbusier παρέμεινε ως σχέδιο σε χαρτιά, επηρέασε έντονα και κατεύθυνε τον σχεδιασμό και την οικοδόμηση της Brasília το 1975, που αποτελεί το πιο αναπαραστατικό πρότυπο του μοντέρνου σχεδιασμού. Συνιστά μια κατακερματισμένη πόλη σε ζώνες κατοικιών, εργασίας, αναψυχής και κρατικών υπηρεσιών, μια πόλη χωρίς ταυτότητα, χωρίς ρίζες που συντίθεται από μορφές οι οποίες επιβάλλεται να είναι «αποστειρωμένες» από οποιαδήποτε ξενική παρέμβαση. Οι σχεδιαστές της αδιαφορήσαν για τη παράδοση, τις συνήθειες και τα πρότυπα της καθημερινότητας των κατοίκων. Οι δημόσιοι χώροι μικρότερης κλίμακας, που υπό διαφορετικές συνθήκες, συναντάμε σε καθημερινή βάση στον αστικό ιστό όπως οι πεζοδρόμοι, οι πλατείες, τα μικρά πάρκα και οι συνοικιακοί χώροι εστίασης παραλείπονται. Η επανάληψη ως τεχνική σχεδιασμού και η μονοτονία που αυτή επιφέρει απογύμνωσε τις αστικές υποδομές από κάθε στοιχειώδη ιδιαιτερότητα. Τα ψηλά κτίρια που προτάθηκαν και οι αχανείς εκτάσεις μαρτυρούν την απουσία της ανθρώπινης κλίμακας στον σχεδιασμό.⁴²

Η θέση του ανθρώπου χάθηκε σε έναν αχανή πολεοδομικό ιστό που επεκτάθηκε προς όλες τις κατευθύνσεις, τόσο κατά ύψος όσο και κατά πλάτος εκτοπίζοντας σε ακόμη μεγαλύτερη απόσταση τις αγροτικές εκτάσεις. Έγινε ακόμη πιο δύσκολη η δυνατότητα του μέσου πολίτη να συμβαδίσει με τις ραγδαίες αλλαγές που εξελίχθηκαν στις πόλεις, ποσό μάλλον να τις θέσει υπό έλεγχο ή να τις ανατρέψει. Το ενδιαφέρον του για τη πόλη και τις υποδομές της χάνεται τη στιγμή που σταματάει να αντιλαμβάνεται και να κατανοεί τους κανόνες ανάπτυξής της.

⁴² Ζουρμπάκη, Μέξη, ό.π., 50.

⁴³ Νικόλαος Κομνηνός, Θεωρία της αστικότητας III, αστικός σχεδιασμός και κατασκευή της πόλης (Αθήνα: Ε.Σ.Θ., 1986)

Ο αυστηρός διαχωρισμός σε ζώνες αλλά και ο διαχωρισμός των κοινωνικών στρωμάτων με εισοδηματικό κριτήριο στα αντίστοιχα superblocks οξύνθηκε με την μετέπειτα οικοδόμηση των αυθαιρέτων εργατικών οικισμών ενώ παράλληλα κλιμακώθηκε η αδιαλλαξία και η αντιπαράθεση ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις.⁴³

Μπορεί οι σχεδιαστικές προθέσεις των μοντερνιστών να βασιζονταν στην υλοποίηση ενός οράματος κοινωνικού χαρακτήρα – ενός κόσμου όπου απουσιάζουν οι διακρίσεις και ενδυναμώνεται η συλλογικότητα στη τελική όμως, η πράξη διέφερε σημαντικά από τη θεωρία και το αποτέλεσμα δεν ήταν αυτό που αναμένονταν. Για ακόμη μια φορά επιβεβαιώθηκε έμπρακτα η αδυναμία των μοντερνιστών να συμμεριστούν τις ανάγκες των ανθρώπων.

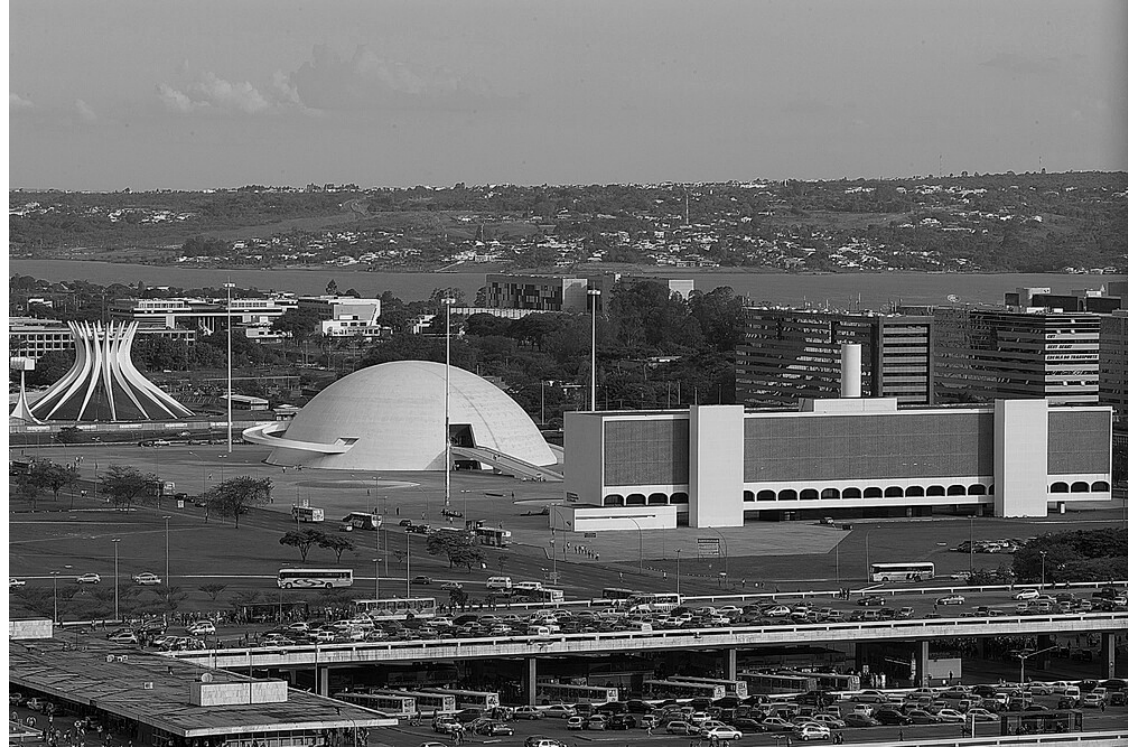
Εικόνα 10: M. Gauthero, η οικοδόμηση της Brasília, 1956

Εικόνα 11: Μ.
Gautherot,
Το Μέγαρο του
Εθνικού Συνεδρίου,
σχεδιασμένο από τον
Oscar Niemeyer, υπό
κατασκευή, 1958.

Εικόνα 12:
Μ.Gautherot,
Οικοδόμοι χτίζουν το
Μέγαρο του Εθνικού
Κογκρέσου, 1959

Εικόνα 13: Μ. Gautherot, Brasilia, 1958

Η κατεξοχήν μέθοδος οικοδόμησης στις ΗΠΑ ήταν ο ορθογώνιος κάρναβος, καθώς χαράσσεται γρήγορα και με ευκολία στα ανεκμετάλλευτα εδάφη. Επιπλέον, ο κάρναβος δεν έθετε όρια αλλά παρείχε τη δυνατότητα μιας συνεκτής επέκτασης προς τις δύο κατευθύνσεις. Παρόλο που υστερούσε σε συμβολισμό και αισθητική σε σύγκριση με την χωρική οργάνωση της ευρωπαϊκής ιστορικής πόλης λόγω της αυστηρής και «αδιαπέραστης» γεωμετρίας του, το πρακτικό σχέδιό του συνέβαλε στην επίτευξη της αποτελεσματικότητας και την λειτουργικότητας των πόλεων μεταμορφώνοντας τις σε έναν μηχανισμό που «χαρτογραφείται» νοητικά ευκολότερα και που επιδιώκει την απολυτή ελευθέρια μετακίνησης. Ολόκληρη η μορφή της πόλης συγκροτείται από τον υπολογισμένο σχεδιασμό που αποτελεί μια αναπαράσταση της εφαρμογής της μαθηματική λογικής πάνω στο φυσικό τοπίο. Άλλωστε, αυτό αποτελούσε το καταλληλότερο μέσο έκφρασης της γενικής ιδεολογίας της εποχής. Χαρακτηριστικό του κάρναβου είναι ο σχηματισμός μεγάλων οικοδομικών τετράγωνων.⁴⁴

⁴⁴ Βλαστός, Μηλάκης, ό.π., 25.

Η Jacobs υποστήριζε ότι τα μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα τείνουν να απομονώνουν και κατά συνέπεια να οδηγούν σε στασιμότητα και πλήξη. Αντ' αυτού πρότεινε μεταξύ άλλων, τον σχηματισμό ως επί των πλείστων μικρών οικοδομικών τετραγώνων ώστε να μειώνεται το μήκος των αποστάσεων και να πολλαπλασιάζονται οι διασταυρώσεις παρέχοντας περισσότερες εναλλακτικές διαδρομές που φιλοξενούν εμπορικές χρήσεις και πολλών ειδών δραστηριότητες ενθαρρύνοντας τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, εφόσον λειτουργούν παράλληλα ως σημεία συνάντησης.⁴⁵ Γενικώς, τονίζει πως συμβάλουν καθοριστικά στην ενδυνάμωση της συλλογικότητας μεταξύ των κατοίκων της εκάστοτε περιοχής.

Ο πολεοδόμος Leon Krier υπέδειξε με ανάλογο τρόπο τα μικρότερα οικοδομικά τετράγωνα υποστηρίζοντας ότι προσδίδουν περισσότερη πολυμορφία και πολυπλοκότητα στις δραστηριότητες ενισχύοντας τη χωρική εμπειρία των πεζών. Σύμφωνα με τις δύο απόψεις καταλήγουμε στο ότι η αξιοποίηση μικρότερων μπλοκ είναι καίριας σημασίας για την κοινωνική και οικονομική βιωσιμότητα της περιοχής. Μπορεί συμβατικά η κοινή γνώμη να είναι σύμφωνη με αυτό το συμπέρασμα, όμως πολλοί είναι και αυτοί που διαφωνούν. Αν επιλέξουμε να πέτυχουμε τη βέλτιστη πρόσβαση σε όλα τα σημεία ενδιαφέροντος μιας περιοχής, τότε υποχρεωτικά θα προκύψουν υπερβολικά πολλές διασταυρώσεις δρόμων ακυρώνοντας τα μέτωπα που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για εμπορικές χρήσεις ενώ συγχρόνως ανατρέπεται η εξοικονόμηση χρόνου μετακίνησης. Σε κάθε περίπτωση, το ιδανικό μέγεθος των οικοδομικών τετράγωνων δεν είναι σταθερό, αλλά ποικίλλει, αφού προκύπτει από τις διαστάσεις των γεωτεμαχίων και των δρόμων.⁴⁶

⁴⁵ Jacobs, ό.π., 236.

⁴⁶ T. Dagenais, Shorter city blocks are better, analysts say, but if they're too narrow, people spend too much time crossing streets (...: Harvard University, Harvard Gazette), 2017, <https://phys.org/news/2017-01-shorter-city-blocks-analysts-theyre.html> Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2023.

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΜΙΚΤΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ

Σε απολυτά αντίθετη φιλολογία από αυτή του zoning είναι η αστική ανάπτυξη των μικτών χρήσεων γης, δηλαδή η εφαρμογή ενός συνδυασμού διαφορετικών χρήσεων όπως της κατοικίας, της εργασίας, του εμπορίου και της αναψυχής καθώς και ο συνδυασμός διάφορων κτιριακών τύπων διαφορετικής κατάστασης, παλαιάς και νέας κατασκευής. Το εύρος των λειτουργικών χώρων μπορεί κάλλιστα να εξυπηρετήσει ποικίλες δραστηριότητες.

Μεγάλη υποστηρικτής αυτής της χωροταξικής προσέγγισης δήλωσε η Jacobs η οποία αντιλαμβάνονταν τις πόλεις ως «*οργανικές, αυθόρμητες και ακατάστατες*» και πίστευε ακράδαντα ότι η ένταξη των μικτών χρήσεων στον πολεοδομικό σχεδιασμό ήταν ζωτικής σημασίας για την οικονομική και αστική ανάπτυξη αλλά και ιδιαίτερα κρίσιμη για την αποκατάσταση της κοινωνικής ευημερίας. Αμφισβήτησε τη μοντερνιστική πολεοδομία κάνοντας κριτική απέναντι στον διαχωρισμό των λειτουργιών και στην ορθότητα των χρήσεων που υπαγόρευε ο σχεδιασμός της. Ίσως κάποτε να ήταν απαραίτητη συνθήκη ο διαχωρισμός των κατοικιών από τους επιβλαβείς και τοξικούς χώρους της βιομηχανίας ωστόσο, η κατάσταση ξέφυγε από το επιτρεπτό με την υπερβολικά αυστηρή εφαρμογή του, ιδιαίτερα μετά το 1915 και γι' αυτό το λόγο θεωρείται ως άλλο ένα βασικό υπαίτιο των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες πόλεις.

Συνέχισε σχολιάζοντας τη παρακμή των ιστορικών κέντρων των πόλεων λόγω των σχεδίων ανάπλασης και των εφαρμογών της σύγχρονης πολεοδομίας που απομάκρυναν τις κατοικίες από τα κέντρα των πόλεων, καθώς και λόγω της υπερίσχυσης του οχήματος εις βάρος του πεζού, όπως και της κατασκευής μεγάλων κυκλοφοριακών συστημάτων στο κέντρο της πόλης απειλώντας τις γειτονίες και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους. Αποδοκιμάζει την τακτική ανέγερσης μεγαδομών κοινωνικής στέγασης ως αντίδοτο στα δεινά που προκάλεσε η φτώχεια των παραγκουπόλεων και εν τελεί, θίγει τις επιπτώσεις που επέφεραν τα παραπάνω ως ένα γενικό σύνολο στη καθημερινότητα των ανθρώπων.

Αναγνωρίζοντας τα σφάλματα του μοντερνισμού υποστήριξε ότι η σύγχρονη αστική ανάπτυξη δεν λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των κατοίκων, ενώ η ιδία προωθούσε ένα πνεύμα πολιτικής που τάσσεται υπέρ της «κοινότητας» και υπέρ ενός αστικού σχεδιασμού με επίκεντρο τον άνθρωπο. Στο βιβλίο της παραθέτει τις διαφορές που εντοπίζει παρατηρώντας και συγκρίνοντας τις κοινωνικές συνθήκες και το βιοτικό επίπεδο της γειτονίας της στο Greenwich Village, μια συνοικία στο δυτικό Lower Manhattan, με τις αντίστοιχες των συγκροτημάτων κοινωνικής στέγασης της Νέας Υόρκης. Μια σημαντική συνθήκη που πραγματεύεται στο βιβλίο της είναι η εξασφάλιση της πολυμορφίας στις μητροπόλεις.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ

Το υψηλό ποσοστό πολυμορφίας είναι ευθέως ανάλογο με το υψηλό ποσοστό των μικτών χρήσεων και συναντάται τόσο στη δομή του αστικού συστήματος όσο και στον πληθυσμό του, εννοώντας τους διάφορους τύπους ανθρώπων, διαφορετικών ηλικιών, εθνικότητων, ενασχολήσεων και ενδιαφερόντων που αξιοποιούν τα κτίρια και τις υπηρεσίες των συνοικιών τους σε διαφορετικές ώρες της ημέρας συμβάλλοντας καθοριστικά στον σχηματισμό μιας συνεχής κίνησης και στην καθιέρωση της εντατικής ανθρώπινης παρουσίας καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, εξασφαλίζοντας την πολυπόθητη ζωτικότητα από την οποία εξαρτάται άμεσα η βιωσιμότητα τόσο της εκάστοτε κοινότητας όσο και ολόκληρης της πόλης. Η διαρκής παρουσία των ανθρώπων στους δρόμους της πόλης είναι ιδιαίτερης σημασίας και γι' αυτό το λόγο επαναλαμβάνεται συνεχώς, παρότι η ίδια δεν προβαίνει στη ποσοτικοποίηση του επιθυμητού αριθμού των ατόμων που πρέπει διαχέονται στον αστικό χώρο, αλλά ούτε και του χρόνου παραμονής τους σε αυτό. Διευκρινίζεται όμως, πως η ποσότητα του πληθυσμού δεν συνάδει απαραίτητα με τη σωστή κατανομή τους ανά ώρα.

Η βασικότερη τοποθέτηση του βιβλίου είναι πως η πολυμορφία στο αστικό περιβάλλον επιτυγχάνεται με τον συνδυασμό τεσσάρων προϋποθέσεων.⁴⁷ Η κινητικότητα του πληθυσμού είναι εφικτή εφόσον τα επιμέρους τμήματα της πόλης εξυπηρετούν περισσότερες από μια κύριες χρήσεις (κατά προτίμηση περισσότερες από δυο) το καθένα. Τα οφέλη βέβαια είναι πολλά περισσότερα από αυτά που ήδη αναφέρθηκαν. Αναλυτικότερα, επιτυγχάνεται η αποτελεσματικότητα λόγω της βελτιστοποίησης της χρήσης των υποδομών, ενδυναμώνεται η κοινωνικότητα, εμπλουτίζεται ο δημόσιος βίος μέσω της παροχής πληθώραν επιλογών και βελτιώνεται η οικονομία.

⁴⁷ J. Jacobs, ό.π., 198.

Αναφορικά με τη δημιουργία πολυμορφίας στο αστικό περιβάλλον, διακρίνονται δυο υποκατηγορίες, αφενός η πρωτογενής που απαρτίζεται από τις κυρίες χρήσεις, δηλαδή από τις κατοικίες και τους χώρους εργασίας και αφετέρου η δευτερογενής πολυμορφία που προκύπτει για την περαιτέρω εξυπηρέτηση των πρώτων, δεδομένου ότι οι κυρίες χρήσεις λειτουργούν αποτελεσματικά.⁴⁸ Οι μονολειτουργικές κυρίες χρήσεις οποιεσδήποτε κι 'αν είναι αυτές, κρίνονται ως οριακά αναποτελεσματικές για τη δημιουργία της πολυμορφίας στον αστικό ιστό και γι' αυτό το λόγο, η ανάμειξή τους είναι ιδιαίζουσας σημασίας. Ομοίως, ως μη αποδοτική αξιολογείται η δευτερογενής πολυμορφία (δευτερεύουσες χρήσεις) που εξυπηρετεί τη μονολειτουργικότητα. Ακόμη, ο συνδυασμός δυο κύριων χρήσεων που έχουν ως αποτέλεσμα την ανισότιμη κατανομή της κυκλοφορίας των ανθρώπων στον αστικό χώρο κατά τη διάρκεια της ημέρας, καθίσταται επίσης αναποτελεσματικός. Αντίθετα, μέσω του σωστού διαμοιρασμού των ανθρώπων προκύπτει ένα οικονομικά διεγερτικό αποτέλεσμα, καθώς και ένα «*γόνιμο περιβάλλον για τη δημιουργία δευτερογενής πολυμορφίας*».⁴⁹

Μια περιοχή που προσδιορίζεται πρωτίστως από κατοικίες πρέπει να εξοπλιστεί με τις απαραίτητες χρήσεις όπως αυτή της εργασίας και της αναψυχής, ώστε να θεωρηθεί αυτοτελής. Κατ' αυτό τον τρόπο γίνεται εφικτή η ικανοποίηση των βασικών καθημερινών αναγκών των κατοίκων μειώνοντας παράλληλα τις μετακινήσεις εκτός των ορίων της περιοχής στην οποία διαμένουν, όπως αντίστοιχα και το συνολικό μήκος των μετακινήσεων.⁵⁰

⁴⁸ J. Jacobs, ό.π., 161-2.

⁴⁹ J. Jacobs, ό.π., 211.

⁵⁰ Χρήστος Λιαρός, Οι χρήσεις γης στα πλαίσια των εθνικών συστημάτων πολεοδομικού σχεδιασμού (Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Πολυτεχνείο Θεσσαλονίκης, 2016), 7.

Χαρακτηριστικό της ανάπτυξης των μικτών χρήσεων είναι η αστική πυκνότητα που αξιολογείται ως δείκτης της αποδοτικότητας. Οι υψηλές πυκνότητες συσχετίζονται με μικρότερες αποστάσεις τόσο σε μήκος όσο και σε χρόνο. Παρότι η μοντερνιστική σκέψη κατέκρινε την υψηλή πυκνότητα δόμησης ως υπαίτιο των μεγάλων ποσοτών εγκληματικότητας, της βρωμιάς και των υπολοίπων προβλημάτων που αντιμετώπιζε το αστικό περιβάλλον, η Jacobs ισχυρίστηκε ότι η υψηλή πυκνότητα δόμησης είναι σημαντική για την ανάπτυξη, την πρόοδο και την ευημερία των πόλεων. Βέβαια, καθίσταται σαφές ότι χρησιμοποιεί τον ορό «μεγάλες» πόλεις όπως αναγράφεται στον τίτλο του βιβλίου, για να περιγράψει τις πυκνοδομημένες πόλεις μεγάλης έκτασης. Σε αυτή τη κατηγορία ανήκει η Ουάσιγκτον, η Νέα Υόρκη, η Βοστώνη, το Σικάγο, το Σαν Φρανσίσκο κ.λπ. Μια τέτοια διατύπωση εξαιρεί τις υπόλοιπες περιπτώσεις πόλεων μικρότερης έκτασης αλλά ανάλογης σημασίας.⁵¹

Επισημαίνεται όμως, ότι η υψηλή πυκνότητα ως μοναδική παράμετρος δεν αρκεί για την επίτευξη των στόχων της πολεοδομίας αλλά λειτουργώντας συνδυαστικά με τις υπόλοιπες τρεις συνθήκες μπορεί να αποφέρει την επιθυμητή συγκέντρωση ανθρώπων που θα συμβάλει στη διατήρηση της ζωτικότητας των κοινοτήτων.⁵² Επισημαίνεται επίσης, ότι οι πολεοδόμοι παρέλειψαν τη μέτρηση της πυκνότητας, έστω και ενδεικτικά, σε κάποιες από τις γειτονίες της πόλης. Επικεντρώθηκαν αποκλειστικά στο μέλλον χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα εκάστοτε λειτουργικά πρότυπα και τις λύσεις που αυτά υπαγορεύαν.

⁵¹ Jacobs, ό.π., 15.

⁵² Jacobs, ό.π., 194.

Ένα από τα βασικότερα σφάλματα, όπως η ίδια σχολιάζει, είναι η σύγχυση μεταξύ της υψηλής πυκνότητας του πληθυσμού και του υπερπληθυσμού. Όταν ένα μέρος του πληθυσμού βιώνει συνθήκες υπερπληθυσμού ή αλλιώς συνωστισμού, εκτίθεται σε άσχημες καταστάσεις όπως η κοινωνική αποδιοργάνωση και είναι πιο επιρρεπής σε ψυχικές ασθένειες και αποκλίνουσες συμπεριφορές. Η ασάφεια της ερμηνείας του δευτέρου υφίσταται ακόμα, καθώς δεν έχει προσδιοριστεί η ιδανική σχέση μεταξύ ενός συγκεκριμένου αριθμού ατόμων ανά καθορισμένη μονάδα χώρου για δεδομένη χρονική περίοδο που να μη διαταράσσει την άνεση και την καλύτερη εξυπηρέτηση των αναγκών τους. Εκτός αυτού, συνήθως η έννοια ερμηνεύεται με υποκειμενικά κριτήρια.⁵³

Στο αστικό περιβάλλον οι δραστηριότητες και οι ευκαιρίες αυξάνονται σε αντιστοιχία με τη πληθυσμιακή πυκνότητα και συνεπώς οι πόλεις αποτελούν, εκτός από δυναμικά συστήματα, τόπους ανάπτυξης που παράγουν πολιτισμό μέσω της ανταλλαγής ιδεών που προκύπτει λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης ανθρώπων, διαφορετικών συνήθως προελεύσεων. Οι διαφορετικές κουλτούρες που συνυπάρχουν στον αστικό χώρο, παρέχουν αμέτρητες ευκαιρίες για οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη. Αποτελούν συγχρόνως, φυσικές και οικονομικές εστίες παραγωγής ενός μεγάλου εύρους μικρών επιχειρήσεων. Η δυνατότητα των μητροπόλεων να λειτουργούν ως γενεσιουργοί νέων επιχειρήσεων και ιδεών γοήτευσε και ενέπνευσε τη Jacobs.

⁵³ Νικολαΐδη, ό.π., 229.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΙΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ

«Οι παλιές ιδέες μπορούν ενίοτε να χρησιμοποιήσουν τα νέα κτίρια. Οι νέες ιδέες οφείλουν να αξιοποιήσουν τα παλιά κτίρια.»⁵⁴

Στον 20^ο αιώνα η μαζική παραγωγή κατοικιών που ήταν ουσιαστικής σημασίας επέβαλε τη κατάργηση των ορίων του χώρου, εφόσον δεν άργησε να αναγνωριστεί η δυσκολία εκτέλεσης ενός έργου αυτής της σημασίας, εντός των ορίων που έθεταν οι παλιές πόλεις. Με τη κατάργηση των ορίων, καταργείτε και ο περιορισμός του διαθέσιμου εδάφους για επεκτάσεις. Υπό άλλες συνθήκες, ο περιορισμός αυτός θα υποχρέωνε τις αστικές λειτουργίες να αξιοποιούν παλιές – ανενεργές ή και εγκαταλελειμμένες κτιριακές κατασκευές αυξάνοντας τη πυκνότητα δόμησης, αναβαθμίζοντας την αισθητική και γενικώς την αποδοτικότητα.

Μιλώντας για τη σημασία της αξιοποίησης των παλιών κτιρίων, η Jacobs δεν περιορίστηκε μόνο στα διατηρητέα κτίρια ιστορικής σημασίας, αλλά και σε αυτά που είναι χαμηλής αξίας ή και υποβαθμισμένα. Αν μια περιοχική προσδιορίζεται αποκλειστικά από νεόδμητα κτίρια, τότε αυτόματα προκύπτει ένας οικονομικός και λειτουργικός περιορισμός, εφόσον οι μικρότερες επιχειρήσεις αδυνατούν να υποστηρίξουν το υψηλό κόστος κατασκευής ή τα υψηλά ενοίκια της περιοχής. Για να ανταπεξέλθει οικονομικά μια επιχείρηση θα πρέπει, είτε να έχει μεγάλο κέρδος, είτε να είναι καλά επιδοτούμενη. Επομένως, η ανάμειξη παλιών και νέων κτιρίων θεωρείται οικονομική αναγκαιότητα, καθώς και ικανή συνθήκη για να συμβάλει στην εξασφάλιση της πολυμορφίας και της ζωτικότητας στη περιοχική. Η αύξηση του κόστους κατασκευής δεν αποτελεί τη μοναδική παράμετρο αυτής της δυναμικής διαδικασίας, αν και τονίζει την σημασία της.⁵⁵

⁵⁴ Jacobs, ό.π., 245.

⁵⁵ Jacobs, ό.π., 248.

Η ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΗ ΤΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ

Η απόπειρα για να δοθεί απάντηση στη κρίση ενισχύεται μέσω της αξιοποίησης των νέων υλικών που παρείχαν μεγαλύτερη απόδοση και των νέων μεθόδων δόμησης που προσέφεραν ευρύτερες κατασκευαστικές δυνατότητες.

Η μεγάλη κλίμακα και το υπερμέγεθες κτίριο έγιναν εφικτά αφότου ο άνθρωπος κατέκτησε τις γνώσεις της βιομηχανίας και τις εκμεταλλεύτηκε στο μέγιστο, χρησιμοποιώντας τα τυποποιημένα υλικά που προσέφερε η παραγωγή και τις νέες κατασκευαστικές μεθόδους, αν και κατ' επανάληψη, αποδυναμώνοντας την ποικιλομορφία, εξαλείφοντας τις σχεδιαστικές λεπτομέρειες και κατασκευάζοντας ουδέτερα τοπία που δεν εμφανίζουν κάποια ιδιαιτερότητα. Το μεγαλύτερο τμήμα της επιφάνειας των μητροπόλεων παραμένει άγνωστο στον πολίτη, καθώς είναι σχεδόν αδύνατον να εξερευνηθεί ακόμη και μέσω τυχαίων ή τακτικών επισκέψεων, διότι δεν εγγυώνται την απόκτηση επιπλέον γνώσης.

Η επανασύνδεση του ανθρώπου με το αστικό περιβάλλον ξεκινάει με την επάνοδο της μικρής κλίμακας στα πλαίσια του σχεδιασμού. Άλλωστε, η ταυτότητα και η συλλογικότητα ενδυναμώνεται σε αυτή. Η ελάχιστη κλίμακα του πολεοδομικού σχεδιασμού με συλλογικό χαρακτήρα που λειτουργεί ως πυρήνας της πολιτικής ιδιότητας είναι η γειτονιά.⁵⁶ Είναι ένας χώρος οικείος και φιλικός στον κάτοικο, με περιορισμένο φυσικό μέγεθος, εμφανή και ξεκάθαρη οριοθέτηση, ενώ αποτελείται από ένα κέντρο που βοηθάει στην εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών. Το κοινωνικό περιεχόμενο και η σημαντικότητα της γειτονίας έγιναν αντιληπτά από την Jacobs και αναλύθηκε εκτενώς στο βιβλίο της στην υποενοότητα 6.⁵⁷ Ωστόσο, διακινδυνεύει η αξία και η υπόστασή της, καθώς οι παραδοσιακές χρήσεις που τη κρατούσαν ζωντανή υποχωρήσαν εξαιτίας του μεγάλου ανταγωνισμού που προκύπτει με τις εμπορικές χρήσεις που μετεγκαθίστανται στα προάστια.

⁵⁶ Ανδρικοπούλου, Γιαννακού, Καυκαλάς, Λατινοπούλου, ό.π., 74.

⁵⁷ Αν και η έννοια της γειτονίας χρησιμοποιείται συχνά για την ενίσχυση των επιχειρημάτων, παραβλέπεται ο προσδιορισμός των ορίων της.

Η ΑΠΟΘΕΩΣΗ ΤΟΥ «ΚΕΝΟΥ»

Εν συνεχεία μπορούμε να επιστρέψουμε στην αναγκαία αλλά και αναπόφευκτη κριτική του μοντερνισμού ως κοινωνική συνθήκη βάσει του Mumford, ο οποίος καταλήγει στην αναθεώρηση των στρατηγικών του μοντέρνου και τις χαρακτηρίζει ως «χαστικές και παράλογες», απόρροια της άστατης οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας που χαρακτήριζε τη περίοδο.⁵⁸ Μέσα από τη κριτική που γίνεται κατά των ακροτήτων και υπερβολών της λειτουργικής προσέγγισης γίνεται αντιληπτή η ανάγκη της αποκατάστασης εκείνων των αξιών που απορρίφθηκαν, έστω και προσωρινά, με τρόπο άκριτο για χάρη της εξέλιξης και της προόδου. Ανακαλείται επίσης, ο ρόλος της αρχιτεκτονικής ως επιστήμη του χώρου, προπαντός του ανθρώπινου χώρου.

Στο βάθος της ιδεολογίας που προώθησε ο μοντερνισμός ενεδρεύουν ορισμένες προκαταλήψεις για τη φύση του σύγχρονου πολιτισμού που κλονίζουν την αντιληπτική υπόσταση του αρχιτεκτονικού αντικειμένου με κυριότερη αυτής που βασίστηκε στη τυφλή εμπιστοσύνη στις δυνατότητες της μηχανής, που οδήγησε στην απόρριψη των παλαιών αξιών και θεσμών. Αυτός ο αντι-ιστορισμός αποτέλεσε τη καταδίκη της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, στερώντας από αυτή την δυνατότητα της ουσιαστικής εξέλιξης, που θα μπορούσε να επιτευχθεί δια μέσου μια διάθεσης αξιολόγησης και αναστοχασμού του παρελθόντος. Αυτό που δεν είχε λησμονηθεί ολοκληρωτικά ήταν η αναγνώριση του χρέους της έκφρασης του πολιτισμού μέσω της αρχιτεκτονικής. Παρά τις προσπάθειες όμως, η σύγχρονη αρχιτεκτονική αδυνατεί να εκφράσει πλήρως τη σύγχρονη ζωή.⁵⁹

Παρότι ο έλεγχος των διαδικασιών ήταν περιορισμένος, ο άνθρωπος χειρίστηκε επιδέξια τις αξιόλογες τεχνικές καινοτομίες της εποχής προς όφελος της οικοδομικής και της μηχανικής, παραμέλησε όμως τα βασικότερα κριτήρια του σχεδιασμού. Αποτυγχάνει λοιπόν, στο να αναδείξει και να δικαιώσει τη πληθώρα των δυνατοτήτων που του παρέχονται και αντ' αυτού μας επιστεί διαρκώς τη προσοχή στα σφάλματα και στις αποτυχίες.

⁵⁸ Lewis Mumford, *The Case Against 'Modern Architecture'*, *Architectural Record*, Απρίλιος 1962, 3.

⁵⁹ Mumford, *ό.π.*, 4.

Έχουν προκύψει επιβλητικές μορφές με στόχο την επίδειξη της τεχνικής ευχέρειας που παρέχουν οι νέες συνθήκες της εποχής αλλά και της αισθητικής τόλμης του σχεδιαστή. Κτίρια με εξωτερική δομή που μιμείται τη μορφή της μηχανής και συγκροτείται από έναν υποτιθέμενο σεβασμό προς αυτή, κατά τ'άλλα όμως, «κενά» και «άδεια» σε περιεχόμενο, βασιζόμενα σε μια πολύ επιφανειακή αισθητική. Κτίρια που στέκονται «παθητικά» σε ένα οικόπεδο, αδιαφορώντας παντελώς για την ιδιαιτερότητα του τόπου ως φυσικού ή πολιτισμικού περιβάλλοντος. Εξετάζοντας μερικά από τα έργα του Mies van der Rohe, καθίσταται φανερό πως στέκονται αποστασιοποιημένα τόσο από το τοπίο και τα τυχόν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του οικοπέδου, όσο και από άλλες βασικές σχεδιαστικές παραμέτρους με ακόμη πιο κρίσιμη την περιφρόνηση της ανθρώπινης ανάγκης για κοινωνικοποίηση. Η τελευταία κατάσταση γίνεται εμφανής από την αυστηρή χωροδιάταξη του εσωτερικού των κτιρίων του με τρόπο που αποθαρρύνει τις οικειότητες και την ανάπτυξη συζητήσεων μεταξύ των χρηστών τους.⁶⁰

Επομένως, η αρχή της λειτουργικότητας φαίνεται πως επιβλήθηκε σε κάθε πτυχή του σχεδιασμού. Εφαρμόστηκε αυστηρά τόσο στα κελύφη των κτιρίων, όσο και στο εσωτερικό τους. Αμφισβήτησε τη σημασία της σωστής χωροθέτησης του κτιρίου στο οικόπεδο και τη δυναμική της σχέσης του με το υπόλοιπο περιβάλλον, είτε πρόκειται για αστικό, είτε για αγροτικό.⁶¹ Η δημιουργία ανοίκειων έργων και η άρνηση συσχετισμού της πλειοψηφίας αυτών με τον περίγυρο τους προέκυψε εφόσον ο σύγχρονος σχεδιασμός αποδεσμεύτηκε από την ανάγκη ένταξης των πολιτισμικών και φυσικών στοιχείων του τόπου. Μεταφέροντας το ζήτημα τοι ανοίκειου σε μεγαλύτερη κλίμακα, αναγνωρίζεται ότι είναι ιδιαίτερα αισθητό στις ανοικοδομημένες πόλεις.

⁶⁰ Mumford, ό.π., 4.

⁶¹ Mumford, ό.π., 6.

Παράλληλα, υπογραμμίζεται για μια ακόμη φορά η αμεριμνησία του σχεδιασμού για τις ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες καθώς και προς τη προσωπικότητα των χρηστών. Απομακρύνεται η αρχιτεκτονική από τον πρωταρχικό της στόχο. Ο λεπτός χειρισμός αυτών των σχεδιαστικών ζητημάτων και η ενασχόληση του αρχιτέκτονα με αυτά, κατακρίθηκε ως μια πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία.⁶²

Ταυτόχρονα, η συστηματική επανάληψη που προσδιορίζει τον νεωτερισμό προερχόμενη από την υποβάθμιση ή και την απόρριψη του συμβολισμού μπορεί να ακυρώσει την ουσία ενός έργου και αποδυναμώνει το κοινωνικό αντίκτυπο που υπό διαφορετικές συνθήκες θα ήταν ουσιαστικές. Η επανάληψη γίνεται για λόγους εντυπωσιασμού, καθώς οι περαστικοί και οι χρήστες των έργων υπόκεινται σε επιφανειακά συναισθήματα. Κάθε τι που διακατέχεται από υψηλό νόημα και αξία χάνεται ή παύει να εκτιμάται.⁶³ Το αποτέλεσμα ήταν, εκτός από την υποτίμηση του δημιουργικού χαρακτήρα, η δημιουργία ενός περιβάλλοντος εχθρικού προς κάθε μορφή ζωής που στέκεται εμπόδιο στην επίτευξη του ανθρώπινου σκοπού.

⁶² Mumford, ό.π., 7.

⁶³ Mumford, ό.π.

**JACOBS ΚΑΙ MUMFORD,
ΟΙ ΚΟΙΝΕΣ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ**

Σε ένα από τα δημοσιευμένα δοκίμια του Mumford, γίνεται εμφανές ότι συνδέει την πόλη με την βάση του ανθρώπινου πολιτισμού σχολιάζοντας πως «... ήταν η γενεσιουργός της ανθρώπινης πνευματικής προόδου.»⁶⁴ Πιο συγκεκριμένα, η πόλη ήταν κάτι παραπάνω από το απλό άθροισμα των τμημάτων της. Ήταν το κέντρο ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού και σε αυτό το σημείο, οι απόψεις του ταυτίζονται με αυτές της Jacobs.

Αν και η ιδιά καταλήγει να κατακρίνει τον Mumford στο βιβλίο της σχολιάζοντας ότι διακατέχεται από ένα «αντι-αστικό» πνεύμα, επαναβεβαιώνει σε τελική ανάλυση αυτή την ιδιαιτερότητα και αξία των μεγάλων πόλεων. Το ιδεώδες της Jacobs έχει ένα ακόμη κοινό στοιχείο με το φαινομενικά αντίθετο ιδεώδες του Mumford που εξελίσσεται στη Μεσαιωνική πόλη της Ευρώπης. Σε αντιστοιχία με το τελευταίο, το παράδειγμα της περίπτωσης της πολύμορφης, ζωντανής, ενεργής κοινότητας προϋποθέτει ως αναγκαία συνθήκη την ύπαρξη μιας μεγάλης πόλης που την περιβάλλει και συνεπώς τη προστατεύει.

Και οι δυο αποδοκίμαζουν τα αμέτρητα παραδείγματα πόλεων που αναπτύχθηκαν με λάθος χειρισμό των πολεοδομικών πρακτικών όπως ακριβώς συνέβη με τη περίπτωση του Λος Άντζελες που αν και αποτελεί μια ακόμη μητρόπολη των ΗΠΑ, η Jacobs το συμπεριλαμβάνει στο βιβλίο της αποκλειστικά ως παράδειγμα προς αποφυγή. Μια ακόμη κοινή τοποθέτηση των δύο, είναι το ότι οι πόλεις αποτελούν στην ουσία, πυκνές συγκεντρώσεις κτιρίων διαφόρων τύπων, που χρειάζονται την ένταξη των μικτών χρήσεων για να ευδοκιμήσουν καθώς και το ότι είναι «...εξολοκλήρου φυσικοί τόποι».⁶⁵

⁶⁴ Mumford, ό.π., 4.

⁶⁵ Mumford, ό.π., 6.

**ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΙΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ**

Αξιολογώντας την Κηπούπολη ως τον πρόδρομο της προαστιακής εξάπλωσης η Jacobs άσκησε έντονη κριτική προς αυτή, εφόσον οι ιδανικές συνθήκες διαβίωσης που γεννώνται σε μια κοινότητα που ανταποκρίνεται στις τέσσερις συνθήκες που παραθέτει, αντιπαραβάλλονται συχνά με την ομοιογένεια και τη μονοτονία που συναντάται στα προάστια που εγγράφονται στη περιφέρεια της πόλης, αλλά κατά τ' άλλα, είναι αποκομμένα από αυτή. Κατακρίνει την αραή δόμηση και το προστατευόμενο, «κλειστό» κοινωνικό δίκτυο που προωθείται για ένα περιβάλλον που είναι «μόνο για λίγους». Ομοίως, για τον Mumford η Κηπούπολη παρουσίαζε ελαττώματα, αλλά κρίθηκε ως αξιόλογη εναλλακτική για την αποφυγή των προβλημάτων και της δυστυχίας των βιομηχανικών πόλεων της ύστερης βικτωριανής εποχής στην Αγγλία και στη Βόρεια Αμερική. Η απέχθεια της Jacobs για τις πολεοδομικές προτάσεις της Κηπούπολης, του Radiant City και του κινήματος City Beautiful συνοψίζονται με τον ορό 'Radiant Garden City Beautiful' τον οποίο χρησιμοποιεί με εμφανή υποτιμητικό τρόπο.

Ο Mumford ήταν επίσης επικριτής πολλών ιδεών που αποσκοπούσαν στην παραπλανητική ωραιοποίηση της πραγματικότητας της πόλης. Παρά τη κριτική όμως, εξέφρασε την αντίθεσή του στην αταξία, στην ακανόνιστη εξάπλωση της πόλης και στο 'χάος' και υποστήριξε τη προσπάθεια επίτευξης της ομορφιάς και της τάξης. Κατά συνέπεια, πολλοί τον αποδοκίμασαν υποστηρίζοντας ότι σκέφτεται και πράττει με απολύτως αισθητικά κριτήρια ενώ από την άλλη πλευρά, ο ίδιος κατηγορήσε την Jacobs για άκριτη αισθητική υποκειμενικότητα λόγω της εξής παρατήρησης:

«όταν εξετάζουμε τις πόλεις πραγματευόμαστε τη ζωή στην πιο συνθέτη και έντονη εκδοχή της. Συνεπώς, υπάρχει ένας βασικός αισθητικός περιορισμός στο τι μπορεί να επιχειρηθεί σε αυτές. Μια πόλη δεν μπορεί να είναι έργο τέχνης.»⁶⁶

⁶⁶ Mumford, ό.π., 4.

Ως αντιπαραβολή ο Mumford αναφέρει παραδείγματα πόλεων που θεωρούνται ιδιαίτερες και αξιοθαύμαστες όπως τη Βενετία, τη Σιένα, το Τορίνο και το Εδιμβούργο, στα οποία εντάσσει τους μεγάλους καθεδρικούς ναούς, τα πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Κέιμπριτζ και τις ευρύχωρες πλατείες του Λονδίνου, του Παρισιού και της Ρώμης με τη λογική ότι η καλή αισθητική, η ευρυχωρία, η σωστή χωροθέτηση και η σαφήνεια των σχεδιαστικών προθέσεων επενεργεί θετικά στο ανθρώπινο πνεύμα. Ωστόσο, το ζήτημα δεν είναι τόσο επιφανειακό.

Η πόλη δεν συναγωνίζεται τα έργα τέχνης. Ο προβληματισμός έγκειται στο αν οι πόλεις μπορούν να υποστηρίξουν και να τροφοδοτήσουν την αισθητική εμπειρία του σύγχρονου ανθρώπου. Με αλλά λόγια, η ερώτηση που πρέπει να γίνει είναι για το αν η αισθητική εμπειρία συμπεριλαμβάνεται στη διαδικασία ανοικοδόμησης και αναβάθμισης των πόλεων. Ο John Kenneth Galbraith γραφεί τη φράση «*ιδιωτική κλιδή και δημοσιά αθλιότητα*»⁶⁷ σχολιάζοντας την αδυναμία των πόλεων να παρέχουν αισθητικές ποιότητες και ουσιαστικές απολαύσεις στους κάτοικους, παρότι έχει επιτευχθεί από καιρού και σε πολλούς τομείς μια αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα ανωτέρου επιπέδου.

Μια ακόμη διαφωνία των δύο έγκειται στην αναγνώριση των προβλημάτων που πλήττουν τις μητροπόλεις. Βάσει του Mumford οι πραγματικές παθογένειες της πόλης, που εμφανώς παραβλέπονται, δεν περιορίζονται στο αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών και στην κλιμάκωση της εγκληματικότητας, καθότι συμπεριλαμβάνουν την υπερανάπτυξη, την άναρχη δόμηση, την συμφόρηση και τον υλισμό.⁶⁸

⁶⁸ Πετρίδου Βασιλική, Ζιρώ Όλγα, Τέχνες και Αρχιτεκτονική: από την Αναγέννηση έως τον 21ο αιώνα, ΕΜΠ ΣΕΑΒ, Αθήνα, 2015

Αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό είναι ότι ανεξάρτητα από τις διαδοχικές μεταλλάξεις και ανεξάρτητα από τη συνεχή εξέλιξη των τεχνικών μέσων και της παραγωγής, η ανάγκη για έκφραση παραμένει αμετάβλητη. Η κάθε εποχή εξελίσσεται με τον δικό της ρυθμό και θέτει τις δικές της παραμέτρους. Το πρώτο καίριο σφάλμα του νεωτερισμού ήταν η απόρριψη της παράδοσης. Δεν πρέπει να διαστρεβλωθεί αυτό όμως, διότι η προσκόλληση στη παράδοση, στο άλλο άκρο της υπόθεσης, θα ήταν εξίσου ζημιογόνα. Η παράδοση αποτελεί, όπως εξηγήθηκε ήδη, μια δοκιμασμένη τεχνοτροπία στην οποία πρέπει ανά καιρούς να ανατρέχουμε, εφόσον επιχειρούμε να οικοδομήσουμε πόλεις με κοινωνικά, λειτουργικά και αισθητικά κριτήρια. Σύμφωνα με τον Mumford, *«η ύπαρξη του ανθρώπου συνδέεται με τη διατήρηση της οργανικής τάξης η οποία βασίζεται στη ποικιλία, στην οικολογική πολυπλοκότητα και στην ισορροπία.»* Αυτή η συνθήκη είχε γίνει κατανοητή και σεβαστή από κάθε πολιτισμό που προηγήθηκε και εκφράστηκε με μορφές που, αν και ξεπερασμένες με βάση τα νέα δεδομένα, ασκήσαν και εξακολουθούν να ασκούν σημαντική επιρροή. Ο νεωτερικός άνθρωπος αναζητά το νόημα στα νέα δεδομένα, όπως συνέβαινε αντίστοιχα με κάθε πολιτισμό που προηγήθηκε.

Ανάγοντας τις παρατηρήσεις στη σημερινά δεδομένα, όπου παρατηρείται μια ανάλογη περίπτωση, η αποφυγή της υπερδέσμευσης της αρχιτεκτονικής από το τεχνικό μέσο είναι ιδιαίτερης σημασίας, ώστε να μη καταλήξουμε σε μονόδρομο. Η μηχανή πρέπει να αποτελεί εργαλείο σχεδιασμού που τροποποιείται, προσαρμόζεται και απορρίπτεται κατά βούληση. Ο άνθρωπος θα πρέπει να εξελίξει την ικανότητα αυτοελέγχου με σκοπό να αποφύγει τυχόν μελλοντική προσήλωση στον αυτοματισμό της μηχανής.

Επαναφέροντας την προσοχή στο έργο της Jacobs, επιβεβαιώνεται ότι η σχέση μεταξύ αστικού περιβάλλοντος και ανθρώπου είναι αλληλεπιδραστική και γι' αυτό υπερτονίζεται η σημασία της ανθρωποκεντρικής προσέγγισης στον σχεδιασμό. Ο άνθρωπος επηρεάζεται από τη κοινωνία, το δομημένο και αδόμητο περιβάλλον,

τον αρχιτεκτονικό χαρακτήρα και τις ποιότητες του χώρου. Αντίστοιχα, η πόλη επηρεάζεται από την ανθρώπινη συμπεριφορά και από τις δραστηριότητες του κοινωνικού συνόλου.

Η ιδεατή πόλη που επιζητά ο άνθρωπος δεν διαχωρίζεται από το ποιόν που τον διακατέχει. Εξαρτάται άμεσα από αυτό, καθώς και από τις λειτουργικές και αισθητικές αξίες που υιοθετεί, από τις ιδεολογίες που ασπάζεται, από τις κοινωνικές σχέσεις που επιδιώκει να δημιουργήσει, από τις συμπεριφορές που αναπαράγει και από τη σχέση που αναπτύσσει με το τεχνητό και φυσικό περιβάλλον. Μπορεί οι τέσσερις συνθήκες που αναλύονται στο βιβλίο της Jacobs να είναι καθοριστικής σημασίας για την εξασφάλιση της αστικής βιωσιμότητας, παραβλέπεται όμως, η παράμετρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς που καθίσταται ιδιαίτερα συνθέτη και απρόβλεπτη, αφού διαμορφώνεται από τη κουλτούρα που από μόνη της ως έννοια είναι ευμετάβλητη και επηρεάζεται από ποικίλες εμπειρίες και γεγονότα. Επομένως, το ενδιαφέρον του ανθρώπου πρέπει να επανέλθει στον πολιτισμό και στη περαιτέρω εξερεύνηση της ανθρώπινης φύσης, η πολυπλοκότητα της οποίας διατηρείται μέχρι και σήμερα.

Δεν γίνεται να απορρίψουμε την ουσιαστική επιρροή του μοντέρνου, αλλά μια ουσιαστική κριτική αναθεώρηση είναι απαραίτητη. Οι έρευνες και οι αναζητήσεις πραγματοποιήθηκαν προς πολλές κατευθύνσεις, όχι όμως ως προς τη σωστή. Οι νέες δυνατότητες που αναδυθήκαν εκείνη τη περίοδο χαρματίστηκαν από τη στιγμή που αμελήθηκε ο ανθρώπινος σκοπός. Εκτός αυτού, το εγχείρημα του μοντέρνου αποδοκιμάστηκε για τη αδυναμία του να παρέχει ουσιαστικές λύσεις στην αστική κρίση και για την αμεριμνησία του ως προς τα κοινωνικά ζητήματα της φτώχειας και των διακρίσεων. Η αδιαφορία που υπέδειξε ένας κλάδος που φέρει σημαντική ευθύνη για την εξέλιξη της κοινωνίας δεν γίνεται να αγνοηθεί. Ως επακόλουθο της αναξιοπιστίας που προξένησε αυτή η αναποτελεσματικότητα, το όραμα του μοντέρνου παρέμεινε ημιτελές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρικοπούλου Ελένη, Γιαννακού Αθηνά, Καυκαλάς Γρηγόριος, Λατινοπούλου Μάγδα, Πόλη και Πολεοδομικές πρακτικές για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, Κριτική, Αθήνα, 2014

Βλαστός Θάνος, Μηλάκης Δημήτριος, Πολεοδομία vs Μεταφορές: από τη Απόκλιση στη Σύγκλιση, ΕΜΠ Σ.Α.Τ.Μ., Αθήνα, 2011

Κομνηνός Νικόλαος, Θεωρία της αστικότητας III, αστικός σχεδιασμός και κατασκευή της πόλης, Αθήνα: Ε.Σ.Θ., Αθήνα, 1986

Λάββας, Π. Γεώργιος, Επίτομη ιστορία της Αρχιτεκτονικής: ο 19ος αιώνας, Universal Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2002

Λαζαρίδης Παντελής, Benevolo Leonardo, Βιομηχανική Επανάσταση, βιομηχανική Πόλη. Η δυναμική των αλλαγών και η κοινωνική προέλευση της σύγχρονης πολεοδομίας, Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1976

Νικολαΐδου Σήλια, Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου, Παπαζήση, Αθήνα, 1993

Fishman Robert, Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier, MIT Press, Cambridge, 1982

Harvey David, The Condition of Postmodernity, Blackwell, Οξφόρδη, 1989

Jacobs Jane, The Death and Life of Great American Cities, Modern Library, 50th-anniversary edition, Νέα Υόρκη, 2011

Mumford Lewis, Τέχνη και Τεχνική, μτφρ. Βασιλης Τομανάς, Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 1997

Mumford Lewis, The Case Against 'Modern Architecture.' Architectural Record, 1962

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Dagenais Taylor, Shorter city blocks are better, Harvard University, Harvard Gazette, Κέμπριτζ, 2017, <https://phys.org/news/2017-01-shorter-city-blocks-analysts-theyre.html> Πρόσβαση στις 10 Ιανουαρίου 2023

Galbraith John K., Affluent Society, Riverside Press, 1958, https://archive.org/details/affluentsociety0000unse_i0n1/page/n7/mode/2up Πρόσβαση 13 Ιανουαρίου 2023

Geertse Michael, Garden Cities to the World! The International Propagation of the Garden City Idea 1913-1926, SAGE Journals, 2015, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0096144214566974?journalCode=juha> Πρόσβαση 3 Φεβρουαρίου 2023

Krier Leon, The Future Of Cities: The Absurdity of Modernism, συνέντευξη από τον Ν. Σαλίγκαρο, Planetizen Features, 2001, <https://www.planetizen.com/node/32> Πρόσβαση 19 Δεκεμβρίου 2022

Mumford Lewis, Mother Jacobs Home Remedies, The New Yorker, 1962, <https://archives.newyorker.com/newyorker/1962-12-01/fipbook/148> Πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023

Sribnick, Ethan G., Excluding The Poor: Public Housing in New York City, The Historical Perspective, 2012, https://www.icphusa.org/wp-content/uploads/2015/01/ICPH_UNCENSORED_3.2_Summer2012_ExcludingThePoor.pdf Πρόσβαση στις 15 Δεκεμβρίου 2022

(ΠΡΟ)ΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ζουρμπάκη Αθανασία, Μέξη Στυλιανή, Ο έλεγχος στον σχεδιασμό νέων πόλεων από τη Βιομηχανική Επανάσταση μέχρι σήμερα, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, 2015

Λιαρός Χρήστος, Οι χρήσεις γης στα πλαίσια των εθνικών συστημάτων πολεοδομικού σχεδιασμού, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Πολυτεχνείο Θεσσαλονίκης, 2016

Πετρίδου Βασιλική, Ζιρώ Όλγα, Τέχνες και Αρχιτεκτονική: από την Αναγέννηση έως τον 21ο αιώνα, ΕΜΠ ΣΕΑΒ, Αθήνα, 2015

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Bauman Zygmunt, Πόλη των φόβων, πόλη των ελπίδων, Κομπρεσέρ, για το χώρο και την πόλη, Αθήνα, 2003, τχ.3

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1,2,3,4,5: <https://www.nytimes.com/interactive/2018/06/25/nyregion/new-york-city-public-housing-history.html>

Εικόνα 6: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/george-osborne-socialist-garden-cities-ebenezer-howard>

Εικόνα 7: <https://www.archdaily.com/904454/re-imagining-the-garden-city>

Εικόνα 8: <https://thechanelhouse.org/2014/06/03/le-corbusiers-contemporary-city-1925/>

Εικόνα 9: <https://thechanelhouse.org/2014/06/03/le-corbusiers-contemporary-city-1925/>

Εικόνα 10, 11, 12, 13: <https://www.theguardian.com/cities/gallery/2016/oct/20/brazilian-cities-1950s-brasil-marcel-gautherot-in-pictures?page=with%3Aimg-9>

